

OCJENE I PRIKAZI

Dželila Babović, KASIDE BOSANSKIH PJESNIKA NA ARAPSKOM JEZIKU, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja LV, Sarajevo, 2019, 225 str.

Djela bosanskohercegovačkih autora na orijentalnim jezicima iscrpno su analizirana kroz mnoge, kako književnohistorijske, tako i filološke studije. Tek u novije vrijeme nastoji se ova književnost posmatrati i sa aspekta raznorodnih modernih i postmodernih književnih teorija. Autorica studije koja nosi naslov *Kaside bosanskih pjesnika na arapskom jeziku*, dr. Dželila Babović, u svjetlu novih metodoloških i književnoteorijskih koncepata nastoji analizirati i predstaviti vrlo vrijednu književnu zaostavštinu Bošnjaka na arapskom jeziku – u slučaju ove studije to su kaside bosanskih pjesnika na arapskom jeziku. Književnoteorijske analize u ovoj studiji usmjerne su na grupu odabranih kasida nastalih u periodu od 16. do 18. stoljeća čiji autori, premda su rođeni i živjeli u različito vrijeme i u različitim dijelovima Osmanskog carstva, od Sarajeva do Meke, imaju jednu neraskidivu zajedničku osobinu koje su bili duboko svjesni, te su je i sami isticali, a to je njihovo bosansko, odnosno bošnjačko porijeklo. Rukopisi predmetnih kasida nalaze se u Nacionalnoj biblioteci

(Millet Genel Kütüphanesi) i biblioteci Sulejmaniji (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi) u Istanbulu i, koliko nam je poznato, ovo je prvi put da se predstavljaju naučnoj javnosti. Autori čija je poezija predmet analize su: Muhamed Karamusić Nihadi (16. stoljeće, kasida pohvalnica spjevana u slavu Poslanikovog druga Ejuba Ensarije), Ahmed Bejazić (17. stoljeće, kasida moralno-didaktičkog sadržaja), Abdullah Bošnjak (17. stoljeće, kasida mističko-religijskog sadržaja), Ahmed Hatem Bjelopoljak (18. stoljeće, poema o moralu), Hasan ibn Mustafa Medeni Bosnevi (18. stoljeće, nekoliko kasida posvećenih Poslaniku ili nekom od njegovih drugova, te kasida posvećena Bosni), Abdullah Salahuddin Uššaki Salahi Bosnevi (18. stoljeće, pohvalnica poslaniku Muhammedu).

Autorica korpus kasida koji koristi naziva vrlo stilogenom metaforom *mikrokosmosa* u makrokosmosu orijentalno-islamske civilizacije i pisane riječi kroz stoljeća. Ova metafora slikovito prikazuje književno stvaralaštvo Bošnjaka na orijentalnim jezicima kao neodvojivi dio jednog velikog nadnacionalnog sistema, dio svojevrstne semiosfere orijentalno-islamske kulture u čijem prostoru orbitiraju i njen sastavni dio čine autori porijeklom iz Bosne. Bivati u prostoru ove semiosfere ne znači obitavati

u nekom bezličnom limbu ili zatvorenom sistemu, već koegzistirati u krugu smisla i značenja, te zajedno sa ostalim autorima doprinosti njihovom razvijanju. Tako bi trebalo gledati na doprinos bosanskohercegovačkih autora ovoj civilizaciji i kulturi, a u smjeru dokazivanja ovoga ide i dr. Babović u tome uspjeva. Dakle, vrlo važna karakteristika ove studije jeste upravo odabrani korpus, jer autorica potpuno svjesno iz ovog prostora zahvata djela bosanskohercegovačkih autora, a ne nekih drugih. Iako je arapska kasida vjerovatno jedna od najčešće tematiziranih pjesničkih formi, pred autoricom je bio veliki izazov naučnog ispitivanja, pa čak i pronalaženja određenih specifičnosti ove poezije u odnosu na ostalu, što je nesumnjivo predstavljalo težak zadatak.

Jedan od osnovnih zadataka koje je pred sebe stavila autorica jeste književnohistorijsko situiranje pomenutih djela u društveni i povijesni okvir u kojem je nastala i razvijala se poetska forma kaside, od njenih početaka u svom antičkom, odnosno prijeislamskom periodu, pa sve do divanske književnosti koja je nastala i razvijala se u periodu Osmanske vlasti. U okviru svoje studije, autorica analizira strukturu kaside, odnosno njezin početak, prijelaz i kraj, uz osvrt na posljednji stih kaside, odnosno *mahlas bejt*, te metar i rimu i njihovu ulogu u formalnom, ali i tematskom ustrojstvu kaside. Osim formalnim karakteristikama, posebna pažnja je dakako posvećena stilskom instrumentariju kaside, odnosno analizi dominantnih stilskih figura i

tropa, pri čemu je poseban akcenat stavljen na metaforu i poređenje kao dva preovladavajuća stilska sredstva. Vrlo važan odjeljak studije posvećen je analizi tematskih slojeva kaside kao politematske poetske forme. Tu autorica izdvaja i predstavlja osnovnu temu svake od kasida, ali i isprepletenost subordinirajućih tema.

U kasidama bosanskih pjesnika na arapskom jeziku kao glavne teme dominiraju pohvalnica Poslaniku, a. s., ili nekom od njegovih drugova, moralno-didaktički ili mističko-religijski sadržaj, a unutar njih i podtematske cjeline, poput prikazivanja određenih značajnih događaja iz povijesti islama. Ovdje treba ukazati i na sljedeći specifikum studije, a to je žanr kojem pripadaju predmetne kaside. Naime, radi se uglavnom o panegiričkim kasidama, odnosno kasidama pohvalnicama sakralnog karaktera. Panegirik je jedan od dominantnih žanrova u arapskoj književnosti, odnosno poeziji, i o njemu je napisano mnogo studija. Međutim, pitanje sakralnog panegirika, u prvom redu svakako pohvalnice Poslaniku Muhammedu, a. s., kao osnove ovog žanra, nije dovoljno istraženo niti mu je posvećena adekvatna pažnja. Ovo pitanje za sobom povlači i niz drugih pitanja na koja je trebalo odgovoriti, između ostalih i pitanje odnosa svetog i profanog, koji se ogleda u svojevrsnoj sakralizaciji poetskog teksta i prelaženju granica između poetskog i religijskog. Treba se svakako prisjetiti kako se Kur'an suočio sa zatečenom poetskom tradicijom i na koji je način okarakterizirao pjesnike i pjesništvo. Sve su to bili izazovi s

kojima se autorica morala suočiti i u okviru kojih se, možemo reći, veoma dobro snašla. U arapskoj literaturi sakralni panegirik se smatra dijelom panegiričke poezije, to je *medih* ili *madaih*, i vrlo rijetko mu se pristupa sa aspekta modernih književnih teorija ili s poetološkog aspekta. U tom smislu autorica nesumnjivo pravi iskorak, jer ovaj žanr nastoji situirati u posebne poetičke okvire. To uspijeva na način da korak po korak, vrlo temeljito, analizira specifičnosti ovog žanra i njegovu strukturu, argumentovano ukazujući na određene sličnosti i razlike u odnosu na profani panegirik, ali i komparirajući ga sa žanrom sufijske poezije. U tome je bila i svojevrsna otežavajuća okolnost za autoricu, jer iako neke od analiziranih kasida bosanskih pjesnika obiluju mističkim motivima, te u sebi pronose ideje sufijskih velikana, one ipak ostaju u granicama panegirika, i bilo je potrebno uložiti napor kako bi se adekvatno distancirale od sufijske poezije. Naravno, autorica je od samog početka ovoj temi prišla vrlo oprezno, temeljito se pripremajući za njenu analizu, pa je stoga i uspjela u ovom poduhvatu. U skladu s navedenim, zaključci do kojih je došla dr. Babović predstavljaju vrijedan doprinos žanrovskom određivanju jednog važnog segmenta klasične arapske poezije.

Doprinos proučavanju poetike kaside općenito, a sakralnog panegirika posebno, autorica daje i kroz analizu osnovnih motiva i simbola u kasidama bosanskih pjesnika. Kako to dr. Babović naglašava, analiza motiva i simbola u orijentalno-islamskoj knji-

ževnosti znači ustvari “zahvatanje iz rezervoara motiva”, što osigurava snažno poetičko zajedništvo u književnosti na orijentalnim jezicima, koja to jedinstvo nije mogla ostvariti na razini jezika. Tu autorica pokazuje i dokazuje kako su poetski tekstovi bosanskih pjesnika na arapskom jeziku strukturirani kao svojevrsni *palimpsesti* u kojima su sačuvana, bilo u svojim prvotnim formama, bilo transformirana ili preoblikovana, značenja i forme iz antičke i klasične arapske poezije. Unovljenja oličena u upotrebi metafore i mističko-reliigijskih elemenata prikazanim u kasidama bosanskih pjesnika predstavljaju skretanje ka dimenzijama koje profana arapska kasida kao poetički normativ i kanon nikada nije tretirala, ni u svom antičkom ni u svom klasičnom periodu. Uprkos tome, unovljenja nastaju u snažnom dijalogu s preovladavajućim strukturalnim modelima i oblicima antičke arapske kaside.

Vrlo važan i zanimljiv dio ove studije posvećen je fenomenu intertekstualnosti u predmetnim kasidama, i to kroz potpoglavlja koja govore o prisustvu citatnosti kao eksplicitne intertekstualnosti u kasidi, lingvalnom i tematskom referiranju na tekst *Kur'ana* i *Hadisa*, te hermeneutičkom referiranju na *Kur'an* i *Hadis*. U ovom odjeljku autorica polazi od činjenice da je *Kur'an* centralni tekst orijentalno-islamske civilizacije i da na različite načine ostvaruje svoj utjecaj u semiosferi islamske kulture, pa tako i u književnosti. Naime, autorica utvrđuje da su prvenstveno *Kur'an*, a potom i *Hadis* primarni izvori in-

tertekstualnosti u kasidama bosanskih pjesnika na arapskom jeziku, te da imaju funkciju snažno izraženog središnjeg podteksta. Intertekstualni odnos koji se ostvaruje između kasida i Svetog teksta je odnos književno-umjetničkog teksta prema sakralnom koji se ostvaruje tematskim i motivskim korištenjem elemenata Svetog teksta u kasidama, i to kroz moralno-didaktičke funkcije, različite vrste citatnosti, likove i događaje o kojima govore *Kur'an* i *Hadis*.

Ne zanemarujući dosadašnja književnoteorijska istraživanja i domete, uz upotrebu savremenih književnokritičkih metoda, te kroz komunikaciju s novim naučnim metodologijama i teorijama, dr. Dželila Babović predstavlja analizu vrlo vrijedne poetske zaostavštine bosanskih pjesnika koji su pisali na arapskom jeziku. Autorica se suočila sa nimalo laskom tradicionalnom, odnosno normativnom poetikom antičke arapske kaside, sa svim njenim ograničavajućim i u pojedinim slučajevima okoštanim pravilima, te je uspjela doći do vrlo zanimljivih i inovativnih poetoloških zaključaka. Ova knjiga nesumnjivo predstavlja vrijedan doprinos proučavanju kako poetike antičke i klasične arapske poezije, tako i poezije Bošnjaka na orijentalnim jezicima i sigurno će biti od velike koristi ne samo studentima orijentalne filologije, nego i već stasalim orijentalnim filolozima i istraživačima bosanskohercegovačke književne baštine.

Berin Bajrić

Mirza Sarajkić, POETIKA OTPORA U DJELU MAHMUDA DERVIŠA, Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, Sarajevo, Posebna izdanja LVI, 2019, 271 str.

Mahmud Derviš (Maḥmūd Darwīš) (1941-2008) najpoznatiji je palestinski pjesnik i spada u red najpoznatijih i najznačajnijih arapskih i svjetskih pjesnika. Nacionalni palestinski pjesnik, paradigmatički pjesnik egzila, pjesnik koji je Palestinu pretvorio u metaforu egzila, rodonačelnik je poezije otpora, kao jedinstvenog poetskog izričaja savremene arapske književnosti. Knjiga Mirze Sarajkića pod navedenim naslovom predstavlja obuhvatnu književnoteorijsku i poetološku analizu i valorizaciju poetike otpora u djelu Mahmuda Derviša, pri čemu se autor opredjeljuje za polivalentan analitički pristup i izbjegava posmatrati poeziju otpora kroz prizmu pozitivističkog ili marksističkog pristupa na koje najčešće nalazimo u literaturi posvećenoj ovoj teme pitanju.

Knjiga je podijeljena u šest poglavlja, pored kojih sadrži i uvod, zaključak, sažetak na bosanskom i engleskom jeziku, popis izvora i literature i indeks imena i mjesta. U prvom poglavlju koje je naslovljeno kao "Društveno-historijski kontekst palestinske poezije otpora" autor obrazlaže na koji način društvenohistorijski kontekst poetološki determinira i istovremeno usložnjava palestinsko pjesništvo. Cionistička ideologija i nasilno uspostavljanje države Izrael 1948. rezultirali su različitim represalijama usmjerenim protiv pa-

lestinskog življa koje su se protezale i na poetsko stvaralaštvo. Radilo se o rigoroznoj cenzuri i sankcioniranju poetskog stvaralaštva koje je bilo ozakonjeno tzv. “vanrednim propisima”. Višekratna zatvaranja Mahmuda Derviša i zabrana recitiranja njegove poezije, te zabrana štampanja knjiga na arapskom jeziku do sedamdesetih godina XX vijeka, pored ostaloga, rezultat su takve represivne politike. Ovakvo okruženje na poseban je način izoštravalo poetsku viziju palestinskih pjesnika i predstavljalo je “pogodno” tlo za nastajanje i stasavanje palestinske poezije otpora. U drugom poglavlju, “Poezija otpora: geneza, razvoj i mjesto u modernoj arapskoj književnosti”, autor pokazuje da je ova poezija neodvojivi dio savremene arapske poezije. Teme i motivi iz ove poezije postaju dijelom gotovo svih pjesničkih pravaca u arapskom svijetu od šezdesetih godina do danas. Sam naziv poezija otpora (*šī'r al-muqāwama*) inaugurirao je znameniti palestinski književnik Gassan Kanafani, razmatrajući pitanje “funkcije umjetnosti pod kulturalnom opsadom”. Poezija otpora radala se i brusila kroz poetske festivale, masovna okupljanja na kojima se recitala poezija u slavu domovine i budila nadu u povratak, zahvaljujući čemu se palestinska poezija “bezbolnije” modernizirala i oslobodila klasičnog dictuma. “Poezija otpora kao angažirani diskurs” naslov je trećeg poglavlja u kome autor pokazuje da je poezija otpora nužno angažirana jer ne pristaje biti dijelom ideološke slike koju je konstruirao Centar Moći, odnosno ne pristaje biti u prostoru

“prešutanog ili izbrisanog”. U ovom poglavlju obrađuju se pitanja poetskog angažmana i iskrenosti prema stvarnosti, marginalizacije i antikanonizma u poeziji otpora te utjecaj principa angažiranosti na stil poezije otpora. Poetska iskrenost – po autoru – jeste esencijalni princip angažiranosti poezije otpora koja svoj zenit dostiže u konceptu poezije kao svjedočanstva. Pjesnik se javlja kao svojevrsan metasvjedok u čijem glasu se stapaju svjedočanstva žrtava tragedija njegova vremena. U poeziji Mahmuda Derviša čovjek, njegova postojanost, odvažnost, istina, stoji nasuprot mitomaniji i iskrivljenoj slici stvarnosti. Derviš kroz svoju poeziju dekonstruiše postmodernistički koncept povijesnog agnosticizma koji nudi “etiku neutralnosti”, a koja podrazumijeva brisanje granice između dobra i zla, istine i laži, stvarnosti i mitomanije. Sarajkić obrazlaže kako je princip angažiranosti utjecao i na samu strukturu i stil poezije otpora. U tome smislu pokazuje kako Dervišev stil i jezik nisu udaljeni od stvarnosti već su presudno markirani referentnim kontekstom i semantikom same stvarnosti. U četvrtom poglavlju, “Poezija otpora kao postkolonijalni diskurs”, analizira se uloga poezije otpora kao dekolonizirajućeg pisma, odnosno identitarnog poetskog teksta. Ova poezija kao dekolonizirajuće pismo čuva izvornu sliku Palestine, ona tekstualno oživljava izvorne palestinske toponime i tako podriva nametnuta izraelska imenovanja tzv. “praznog” prostora. Derviševa poezija dekonstruira ove odnose tako što ukazuje na Centar moći i njegovo

odnošenje prema žrtvama, a autor je predstavlja i kao “postkolonijalni narativ” koji nastaje unutar palestinske kulture koja je objekat imperijalnih procesa, a samim time i odnosa potlačeni/kolonizirani. U skladu s postkolonijalnim čitanjem, autor nalazi da poezija otpora snažno odslikava subalternsko iskustvo u okviru kojega poetska persona, u najširem smislu riječi, nema pravo glasa, ali kroz poeziju materijalizira sliku Palestine. Derviševu poeziju otpora u epistemološkom i etičkom pogledu odlikuje univerzalni humanizam, kao njena etička i epistemološka odlika, zahvaljujući kojoj ova poezija ne posmatra Drugog kao stereotipiziran, već kao složen i polivalentan entitet, što pruža priliku da se traži i otkrije čovjek.

“Poezija otpora kao kulturalno pamćenje” naslov je petog poglavlja u kojem se predstavlja sposobnost ove poezije da bude dijelom kulturalnog pamćenja i da diseminira nove/drugačije vidove pamćenja. Autor uočava dva načina putem kojih poezija otpora “pamti”. Jedan od tih načina jeste mimetički, koji se odslikava u pamćenju izvantekstualne stvarnosti. Drugi način jeste intertekstualno pamćenje putem kojega poezija otpora poseže za tekstovima iz tradicije, zahvaljujući kojima se resemantizira na osnovu kontekstualne i situacijske sličnosti i razlika u sadržajima. Autor uočava i prožimanje epskog i lirskog u poeziji otpora putem kojega se lična tragedija prepliće s odnosom prema zajednici, što kao rezultat ima “epsku liriku” kao osoben poetski amalgam. U arapskoj književnoj tradiciji prostor ima izrazito značajan status.

Prostor u poeziji Mahmuda Deviša ima konkretno-historijsku te simboličku i transcendentnu dimenziju. Ovom pitanju autor posvećuje pažnju u posljednjem, šestom poglavlju, koje nosi naslov “Poetika prostora u poeziji otpora”. Poetska rekonstrukcija realne geografije u Derviševoj poeziji ogleda se u prikazima palestinskih gradova, sela, krajolika kroz koje pjesnik želi prenijeti geografiju svoje domovine u poetski tekst. Zavičaj kojeg pjesnik opisuje najčešće se nudi kao idiličan pejzaž u kome prevladavaju slike plodnih maslina, bademovog grmlja, čempresa, narandžinih stabala i cvjetova jasmina, kao i polja ispunjenim klasjem i cvjetovima. Čežnja za stvarnim (izgubljenim) rajem, odnosno otetom domovinom, usred simboličkog okruženja (Izrael u svojoj nezaustavljivoj teritorijalnoj ekspanziji), prevladava u poetskoj geografiji Mahmuda Derviša. Prostor egzila kod Derviša je neograničen, lutanja su neprekidna, a geografija izgnanstva beskrajna. Njegova poezija egzila, prema Saidu, predstavlja uspješan “epski napor da se lirika gubitka transformira u dramu povratka koja se odlaže u nedogled”. Povijesna geografija egzila u Derviševoj poeziji gradi se na binarnosti geografskog “prezenta” i “perfekta”; prošlost je najčešće prostor utjehe. Prostor Andalusa u modernoj arapskoj književnosti predstavlja “opće mjesto” utopije. Arapski moderni pjesnici prizivaju ovaj prostor idealnog kao suprotnost sumornoj slici vremena u kojem žive. Uporedo sa identifikacijom andalužanskih sa palestinskim gradovima, Derviš stanovnike

Andalusa i Palestine naziva “posljednjim svjedocima” vremena dobra i pravde čiji nestanak pretskazuje (moralnu) apokalipsu.

Sarajkić je ponudio znanstvene i teoretski utemeljene uvide u poeziju otpora ovog velikog pjesnika i uspio je pokazati kako poezija otpora Mahmuda Derviša posjeduje poetičke osobnosti zahvaljujući kojima ju se može smatrati poetskim stvaralaštvom što posjeduje prepoznatljivost u odnosu na druge, srodne pjesničke pravce u savremenoj arapskoj književnosti i književnosti općenito.

Munir Mujić

Adnan Kadrić, KONTRASTIRANJE BOSANSKOG I TURSKOG JEZIKA U 19. STOLJEĆU: BILINGVALNA GRAMATIKA BOSANSKI TURSKI UČITELJ IBRAHIMA EDHEMA BERBIĆA, Orientalni institut i Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2018, 275 str.

Kadrićeva knjiga *Kontrastiranje bosanskog i turskog jezika u 19. stoljeću: bilingvalna gramatika Bosanski turski učitelj Ibrahima Edhema Berbića*, dopunjena je magistarska teza Adnana Kadrića, odbranjena 17. maja 2002. Koliko god da je autor kroz posljediplomske lingvističke studije imao priliku steći uvida u opću lingvistiku i historiju i teoriju nauke o jeziku, te kao diplomirani orijentalista - turkolog imao uvida u gramatičku literaturu osmanskoga jezika iz druge polovice 19. stoljeća, sada, kada je knjiga već pred nama

– postaje jasnije na koliko je teških pitanja autor sam morao pronaći odgovor prilikom obrade istraživačkog korpusa. Kontrastivna analiza jednog flektivnog i jednog aglutinativnog, jednog indoevropskog i jednog altajskog jezika, osmanskog koji je i na leksičkoj i na morfo-sintaktičkoj ravni “začinjen” elementima semitskog arapskog i indoevropskog perzijskog po sebi je dovoljno kompleksna. Dodamo li tome terminološka određenja koja u bosanskome koristi Berbić (koji, podsjetimo, nema formalno filološko obrazovanje), možemo sebi predstaviti s kakvim se kompleksnim zadatkom susreo autor ove knjige.

Adnan Kadrić sadržaju Berbićeve bilingvalne gramatike pristupa s velikom pažnjom i filigranski precizno analizira (za vrijeme u kojem je djelo nastalo vrlo moderan) kontrastivni metodološki pristup Ibrahima Berbića. Autor pred sebe postavlja na prvi pogled vrlo hrabre i pretenziozne ciljeve: potvrditi hipotezu o kontrastivnoj analizi daleko prije njena znanstvenog utemeljenja u lingvističkoj nauci; rasvijetliti razvitak bosanskohercegovačke gramatičke misli u 19. stoljeću, skrenuti pažnju na tradiciju gramatičkog kontrastiranja našega i turskoga jezika, primjerno i akribično znanstvenoj javnosti predstaviti Berbićevo djelo, te mu odrediti mjesto unutar bosanskohercegovačke jezikoslovne tradicije, te unutar turkologije na ovim prostorima i turkologije općenito.

Kadrić vrlo sistematično traži odgovore na svoja pitanja: U uvodnim poglavljima podsjeća na sve ranije

objavljene tekstove u kojima se spominjala Berbićeva gramatika, govori o važnosti koje ovo djelo ima u povjesti alhamijado jezikoslovlja u 19. Stoljeću, donosi biografiju Ibrahima Berbića, faksimil Berbićevog didaktičkog spjeva na bosanskom jeziku – *Sa starom i novom jazijom bosanska Elifnica* i transliteraciju arabičkoga teksta (str. 11-37). Kadrić potom postavlja metodološki okvir istraživanja djela *Bosanski turski učitelj*, upoznaje čitaoca s kontrastivnom metodom u lingvistici i njenim razvojnim fazama, te lingvističkim modelima kontrastivne analize, prepoznajući temeljne odlike ove metode u Berbićevom djelu. (37-42) U narednom poglavlju pod naslovom “Način opisa jezika u djelu *Bosanski turski učitelj*” Kadrić ukazuje na opće odlike i koncepciju djela *Bosanski turski učitelj*, upoznaje nas sa Berbićevim predgovorom i njegovim usporednim opisom bosanskoga i turskoga jezika. (43-62). Slijedi poglavlje o fonetici i fonologiji gdje predstavlja Berbićev uporedni pristup fonologiji i fonetici, te ortografskim odlikama dvaju jezika na koje se fokusira, osobito ukazujući na fenomen grafijske relativnosti (62-75): U središtu Kadrićeve studije jeste Berbićev opis morfoloških kategorija dvaju jezika: morfonologija, morfologija i morfosintaksa (vrste riječi, imenice, pridjevi, brojevi, zamjenice, glagoli, prilozi, prijedlozi, veznici i usklici), (76-203). Ovdje Kadrić u Berbićevu *Bosanskom-turskom učitelju* ukazuje i na “asimetričnost opisa tematskih jedinica, odnosno nesrazmjer Berbićevih poglavlja i tematskih cjelina po veličini, različit pristup opisu

određenih gramatičkih kategorija u jednom i drugom jeziku, te elemente interferencije gramatičkog opisa jednog i drugog jezika na različitim jezičkim razinama” (str. 77), što u daljem tekstu vrlo akribično opisuje. U poglavlju “Berbićev opis jezika na granici kontrastiranja” (204-231) na primjerima Berbićeva opisa čestica bosanskoga i turskoga jezika, Kadrić se osvrće na problem opisa čestica u bosanskom i turskom jeziku, opis tvorbe, nagovještaje kontrastiranja na sintaktičkoj razini, dvojezično date vježbe u gramatici, kraće bosansko-turske i tursko-bosanske leksikografske priloge i fenomen kontrastiranja terminologije u opisu bosanskog i turskog jezika. Ovdje Kadrić ističe Berbićev pionirski rad na planu sintaktičkog opisa bosanskog i turskog jezika, bavi se njegovom percepcijom razlika među jezicima i gramatičkim tradicijama, opisom tvorbe u bosanskom i turskom jeziku, te usporedivošću gramatičke terminologije, ukazujući na činjenicu da Berbić “ulaže značajan napor pri kontrastiranju navedenih jezika i na razini gramatičke terminologije”. U poglavlju “Opće osobitosti i neke teorijsko-metodološke implikacije Berbićeve kontrastivne metode” (232-244) Kadrić ukazuje na opće elemente Berbićeva kontrastiranja dvaju jezika i aspekte lingvističkih disciplina s kojih se može promatrati ovaj dvojezični udžbenik. Kadrić Berbićevu metodu ocjenjuje kao pretklasičnu, a u nekim elementima i klasičnu usporedbu jezika, te podsjeća da se radi o gramatičkom opisu dvaju različitih gramatičkih tradicija na primjeru tipološki različitih

jezika: autor Berbićevu gramatiku određuje kao mikrolingvističku u kojoj je primarna usporedba gramatičkih sistema dvaju jezika. Također, kako je to i u prethodnim raspravama pokazao, Kadrić naglašava kako je u predmetnome djelu prepoznao paradigmatički i sintagmatski tip uspoređivanja jezika, te kako se radi o gramatici u kojoj su i teorijske opservacije u cilju praktičnog podučavanja jeziku. Iza kratkog poglavlja “Zaključna riječ o načinu Berbićeve usporedbe jezika sa metodološkoga aspekta (245-247), Kadrić zaključuje svoju studiju pod naslovom “Nagovještaji znanstvene kontrastivne metode.” (248-249).

Ova studija sadrži i sažetak na bosanskom (251-253) i engleskom jeziku (254-256), popis izvora i literature (256-267), te registar važnijih Berbićevih termina korištenih u studiji (263-275).

Kadrić Berbićevu gramatiku cijeni kao primarno pedagošku, a tek sekundarno kao znanstvenu. I premda u periodu u kojem je nastalo ovo djelo ne može biti govora o razvijenoj teoriji prevođenja, osobito na ovim prostorima, ovdje se želimo osvrnuti na relativno malo potpoglavlje “Dvojezične bosansko-turske vježbe” koje Kadrić promatra kao osvrt na prevođenje u funkciji usporedbe jezika. Naime, u ovim dvojezičnim vježbama Kadrić registrira “arhaičnost i iskvarenost sintakse bosanske rečenice” i prepoznaje više utjecaja turskog teksta za koji možemo pretpostaviti da je izvornik, što ide na štetu i čini iskaze na bosanskome jeziku neprirodnim, neimmanentnim strukturi govornoga bosanskoga jezika, odnosno razgo-

vornoga stila (premda će Kadrić, s pravom, uočiti i miješanje funkcionalnih stilova) koji Berbić odabira u svojim primjerima. Kadrić uočava i prevođenje frazema njihovim semantičkim ekvivalentima u jeziku cilju, odnosno izricanjem njihova globalnog značenja, a primjere navedene u ovim vježbama ocjenjuje didaktičkim, i prepoznaje Berbićevu intenciju da pored podučavanja jeziku, korisnika svoje knjige, svog učenika, podučiti i nekim životnim i moralnim načelima. Takva je praksa, slobodni smo zaključiti, u duhu tradicije pisane riječi islamskoga kulturnog kruga, unutar koje promatramo i osmansko, a time i bosansko pisano naslijeđe osmanskog perioda.

S obzirom na značaj podataka koje autor u svojoj knjizi iznosi, na akribičnost i analitički pristup, ali i na značaj same činjenice da se krajem 19. stoljeća u Bosni i Hercegovini javlja autor uporedne gramatike bosanskoga i turskoga jezika (a jezični kanoni turskoga jezika, od gramatike, preko leksikografske građe do pravopisa bili su već dobro jasni i prorađeni), ova knjiga koja je sedamnaest godina uzrijevala do trenutka da se objavi, bitna je za proučavanje povijesti bosanskoga jezika i bosanske gramatičke misli, pa čak i turkologije na ovim prostorima. Ako je Berbićeva gramatika spomenik u historiji proučavanja jezika, i osobito kontrastiranja dvaju jezika, onda ovaj Kadrićev rukopis valja cijiniti određenjem ovom spomeniku..

Amina Šiljak Jesenković

Şakir Bayhan, BOSANSKO-TURSKI FRAZEOLOŠKI RJEČNIK / BOŞNAKÇA – TÜRKÇE DEYİMLER SÖZLÜĞÜ, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2018, 279 str.

U izdanju državne institucije za lingvistička istraživanja turskog jezika i jezičku politiku (Türk Dil Kurumu) objavljen je u 2018. godini *Bosansko-turski frazeološki rječnik / Boşnakça – Türkçe Deyimler Sözlüğü* (Şakir Bayhan) koji je trebao konačno utvrditi sve najfrekventnije fraze, frazeme, kolokacije, frazeološke izraze i poslovice u bosanskom i u turskom jeziku, te za njih dati adekvatan prevod. Kako je riječ o ozbiljnom izdavaču, ovom izdanju bi valjalo posvetiti posebnu pažnju, a s obzirom na rezultate koje imamo pred sobom, sačiniti i ozbiljan kritički osvrt, za što je potrebno više prostora i vremena. Mi ćemo ovom prilikom u osnovnim crtama predstaviti izdanje, ukazujući na njegove temeljne nedostatke.

U predgovoru se kaže da je ovim djelom obuhvaćeno blizu 6.650 fraza iz bosanskog jezika, da je ponuđen njihov prevod na turski jezik, te da su njime obuhvaćene i poslovice – njih oko 450. Kao literatura korištena kod sastavljanja ovog rječnika navodi se: *Pravopis bosanskog jezika* (Halilović, 1996), *Rječnik bosanskog jezika* (Halilović, Palić, Šehović, 2010), *Bosanski frazeološki rječnik* (Ćoralić, Midžić, 2012), *Bosanske izreke* (Gunić, 2011), *Türkçe – Sırpça Sözlük* (Đinđić, Teodosijević, Tanasković, 1997), *Atasözler ve Deyimler Sözlüğü* (TDK, 2015), *Güncel Türkçe Sözlük*

(TDK, 2015) i *Yazım Kılavuzu* (TDK, 2015). Stava smo da se autor rječnika koristi oskudnom literaturom za ovakav jedan poduhvat, te da je autor propustio konsultovati još dosta izvora koji postoje i koji mogu biti značajna vrela, polazište za temeljit i kvalitetan rad.

Bayhan u frazeološku i paremio- lošku građu ubacuje slobodne sveze riječi poput *ako mu se nešto dogodi, aktivni odmor, atomska preciznost, bez glasa, bez ikakva reda, bez ikakve sumnje, bez stvarnog razloga, bez zastoja, bez pogovora, bez poštete, bez obzira, bez odmora, bez okolišanja, bez osnovice, bez predaha, bez prestanka, bez rezultata, bez uvijanja, bez zastoja, govoriti otvoreno, oktroirani /oktroisani ustav, tačka vrenja* i sl. za koje je svaki komentar suvišan.

Knjiga obiluje štamparskim greškama i više podsjeća na radnu verziju teksta nego na materijal pripremljen za štampanje. Među velikim brojem grešaka ovog tipa, neoprostivo je autorovo nerazlikovanje i nerazdvajanje fonema *č* od *ć*, *d* od *đ*, *l* od *lj*. Slovo *ž* počinje na zasebnoj strani, ali je umjesto slova *ž*, u zaglavlju navedeno slovo *z*. U literaturi koju Bayhan navodi kao korištenu, imena autora pisana su malim slovom, a u tekstu na bosanskom jeziku, nerijetko su korišteni grafemi iz turskog jezika koje abecedni sistem bosanskog jezika ne poznaje.

U novijoj lingvističkoj teoriji, naročito u dijelu koje se naziva kognitivna semantika, poslovice, frazeme i frazeološki izrazi posmatraju se kao baza za doživljavanje i razumijevanje apstraktnih iskustava. Oni duboko

prožimaju naš svakodnevni život, mišljenje i postupanja. Jezik je živ i izuzetno osjetljiv na društvene promjene, odražava društvo i okolinu u kojoj postoji, razvija se i koristi. Izuzetak nisu ni frazeme i frazeološki izrazi za koji se, također, neprestano mijenjaju u skladu sa komunikacijskim potrebama društva. To treba imati na umu kod sastavljanja frazeološkog rječnika, te uvrstiti ustaljene sveze riječi jedinstvenog globalnog značenja koje nije u izravnoj vezi sa značenjem njihovih sastavnica, dakle frazeme i poslovice koji imaju široku upotrebu u savremenom jeziku, tj. izbjeći arhaične izraze, izraze korištene u malim govornim zajednicama ili one rezervirane za određene socijalne kategorije govorne zajednice, ili, ukoliko se sastavljač opredjeljuje da uvrsti i ove jedinice, valja naglasiti kojem registru i kojoj skupini pripadaju. Nažalost, ne bismo mogli ustvrditi da je ovakav pristup primijenjen i na ovaj rječnik.

Nadalje, veliki nedostatak izdanja je i odsustvo jasne metodologije kod odabira građe i kod prevođenja fraza i poslovice. Nameće se pitanje - zašto autor iznalazi načine da opiše na turskom jeziku fraze i poslovice za koje postoje doslovni semantički ekvivalenti pa čak i kalkovi?! Za primjer nam mogu poslužiti fraze poput *miješati kruške i jabuke* koje autor objašnjava sa *çok farklı şeyleri karıştırmak; iyi ile kötüyü ayıramamak* dok ista fraza postoji i u ciljnom jeziku i glasi *elmalarla armutları karıştırmak*. Nadalje, poslovicu *nije kome je rečeno (namijenjeno) već kome je suđeno* izbjegava prevesti već postojećom

poslovicom istog značenja na turskom jeziku *kime niyet kime kismet*, umjesto toga opredjeljuje se za objašnjenje pa poslovicu tumači sa *tahsisli bir şeyin (armağan, miras, imtiyaz vb.) tahsis edilen kimseye değil onun yerine başka birinin payına düştüğü rastlanan bir olaydır*.

Čak i ako ne postoji ekvivalent u jeziku na koji se prevodi, očekujemo da se fraza ili poslovica iz bosanskog jezika prevede njenim turskim ekvivalentom, frazeološkom i paremiološkom istoznačnicom, čime će biti izraženo njeno globalno značenje, stilska boja, emocionalni naboj i registar. Na primjer, *poklonu se ne gleda u zube* objašnjava sa *hediyedenin (getirenin) küçük kusurlarına bakılmaz*, dok se u ciljani jezik značenje ove poslovice vjernije moglo prenijeti, također, poslovicom *bahşiş/ beleş altın dişine bakılmaz* (dosl. besplatnom konju se ne gleda u zube). Poslovicu *tiha voda bregove roni (valja)* objašnjava sa *sakin, soğukkanlı ve ciddi kişi, agresif ve çok konuşan kişilerden daha fazla iş yapar*. Vrlo slična poslovica postoji u turskom jeziku i glasi *derin su yavaş akar*, no autor je ne navodi i opredjeljuje se za objašnjenje poslovice na turskom jeziku, a ne za njen prevod.

Tek ako ne postoji jezički izraz blizak u značenju, pribjegavalo bi se onome što autor ovog rječnika uporno čini, a to je da veliku većinu frazema i poslovice iz bosanskog jezika, nerijetko netačno, opisuje na turskom, tumači je i zanemaruje njen prijevodni ekvivalent u turskom jeziku, pogotovo zanemaruje ekspresivnost, emocionalni naboj i registar u kojem se

određeni frazem javlja. Navedimo i nekoliko primjera pogrešno protumačenih bosanskih frazema: *bijela vrana – bulunmaz Bursa (Hint) kumaşı, çok az bulunduğu ve çok değerli sanılan şey* - u značenju *rijetka dragocjenost*; značenjski naglasak ovog frazema je na rijetkosti, neuobičajenosti, *velika rijetkost, nešto vrlo neobično, veliki izuzetak* (Matešić, 1982: 756); *biber po pilavu - doruk, zirve, ulaşılan en üst nokta* u značenju *najviši/krajnji domet* dok frazem ima značenje *biti na vrhu, prvi u društvu/glavni* (Matešić, 1982: 14), *trač od jučer – eski hikaye, günceliğini yitirmiş, bayat haber* (stara informacija, priča koja više nije aktuelna); *pogana bolest – zührevi hastalık* (venerična bolest), *podnijeti izvještaj – bir dedi-kodu aktarmak* (prenijeti trač).

Iako nedosljedno, Bayhan navodi određene jedinice kao poslovice, te uz neke frazeološke jedinice, kao i slobodne sveze riječi, navodi i registar: narodni izraz, vulgarno, pežorativno, ironično i sl. Međutim, i ti navodi su često netačni, tako da uz jedinicu *doći će i tebi crni petak* stavlja napomenu da se radi o posloviци (!), i tumači je kao izraz *kojim se nekome želi zlo*; oznaku da se radi o posloviци stavlja i uz jedinicu *i bika bi pomuzao* koju tumači kao *osoba koja se ne usteže raditi i najteži posao kako bi sebi osigurao materijalnu egzistenciju*, a kao posloviцу navodi i izraz *ići od nemilog do nedragog* kojoj pridaje značenje *hodati od vrata do vrata, prositi po kućama!* Premda izraz *i u dobru i u zlu* navodi kao posloviцу, pravilno pronalazi njen semantički ekvivalent u turskom jeziku *anca be-*

raber; kanca beraber, dok je problematično što je za Bayhana posloviца i neprozirni visokofrekventni frazem *bunar bez dna*. [...] Izrazima karakterističnim za narodni govor Bayhan smatra i *mirna Bosna, izbaciti crijeva* (povraćati), *kupiti priču, izgledati kao očerupana kokoš*, - ali ne i *izaći porad sebe, izgledati kao trokrilni ormar, izvoditi burgije, izvoditi bijesne gliste, kusati poparu*; pežorativnim frazemima određuje izraze: *držati besjede, ne reći ni be*, ali uz natuknice tipa *fakinska posla, fućka mi se i furaj odavde* nema nikakve odrednice registra, tako da ih možda autor smatra književnim (!)

Ostaje nejasno kome ovakva tumačenja posloviца i fraza mogu biti korisna imamo li u vidu da je *rječnik* namijenjen, prije svega, nativnim govornicima turskog jezika *istraživačima, pedagoškim radnicima i studentima koji se bave bosanskim jezikom i žele ga unaprijediti* kako se to u predgovoru i kaže. Smatramo da će fraza iz bosanskog jezika jasnije biti shvaćena kada se izrazi frazeološkim ekvivalentom turskog jezika i držimo da je ovome principu ispravno pribjegavati kada god za to postoji jezičko rješenje. Kod pronalaženja semantičkih ekvivalenata frazema i paremioloških jedinica nužno je obratiti pažnju na globalno značenje, ali i registar, stilsku boju, markiranost, ekspresivnost i emocionalni naboj sadržan u izvorniku, i sve to prenijeti u jezik cilj, o čemu Bayhan priređujući ovo izdanje uopće nije vodio računa.

Kao veliki nedostatak navodimo i činjenicu da autor nije objasnio način na koji je odabrao fraze koje će uvr-

stiti u svoj *rječnik*, što nije utvrdio njihovu produktivnost, te regionalnu ili historijsku raširenost njihove upotrebe ili ograničenost na određena područja, određeni socijalni krug govornika, ili određeni diskurs. Nadalje, sam poredak jedinica u rječniku nije prema leksičkom centru frazema, kako je to uobičajeno u rječnicima ovog tipa, već abecednim redom prema početnoj jedinici frazema, bila ona autosemantična ili semisemantična jedinica.

Ukratko, ovaj rječnik smatramo amaterskim pokušajem, kakav ne priличи statusu Izdavača. Imajući u vidu da je ovo prvi rječnik ovog tipa, da autoru nije bio na raspolaganju niti jedan raniji bosansko-turski frazeološki rječnik, a čak ni ozbiljan jednojezični frazeološki rječnik bosanskog jezika, nastojanje Türk Dil Kurumu da se bosansko-turski frazeološki rječnik objavi, vrijedno je poštovanja. Uz podsjećanje da se za pisanje dobrog rječnika mora biti filolog i raspolagati bogatim iskustvom i lingvističkim znanjem, i to osobito iz oblasti frazeologije, leksikologije, semantike i semiologije, što sa sobom nosi i poznavanje metodologije i poznavanje literature i korpusa. Također, i međuinstitucionalna autorska i urednička suradnja na ovakvim projektima bila bi višestruko korisna, osobito ima li se u vidu sedamdesetgodišnja tradicija bosanskohercegovačke turkologije.

Elma Dervišbegović

Haz. Semih Tezcan, Emine Yılmaz, Nurettin Demir, "ANDREAS TIETZE, *TARİHİ VE ETİMOLOJİK TÜRKİYE TÜRKÇESİ LUGATI*, TOM I-VI", Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Yayınları, Ankara, 2016 – 2018.

Akademija nauka Republike Turske (Türkiye Bilimler Akademisi - TÜBA) započela je 2016. godine s projektom objavljivanja rječnika *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* (Historijski i etimološki rječnik turskog jezika Turske) Andreasa Tietzea, počasnog člana Akademije. Doslovan prijevod naslova bio bi: Historijski i etimološki rječnik turskog jezika *Turske* jer je autor želio naglasiti da se rječnik odnosi prvenstveno na jezik koji se govori na prostoru današnje Republike Turske. Pošto u bosanskom jeziku pod terminom turski jezik svakako podrazumijevamo jezik koji se govori na prostoru Republike Turske a termin turkijski jezici koristimo i za druge jezike iz iste jezične skupine, ovaj prijevod se čini dovoljnim.

Dijelove ovog rječnika ranije je objavila Akademija nauka Austrije, također na turskom jeziku: 2002. godine objavljen je prvi tom: Andreas Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati /Sprachgeschichtliches und Etymologisches Wörterbuch Des Türkei-Türkischen*, Vol. I A-E, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Istanbul-Wien, 2002. koji je obuhvatao slova A-E, a 2009. godine objavljen je drugi tom obuhvatajući slova F-J. TÜBA je 2015. godine preuzela prava na objavljiva-

nje ovog djela i već naredne godine u Ankari su objavljena prva četiri toma rječnika, obuhvatajući natuknice koje započinju slovima A-L. Urednik prva četiri toma je prof. dr. Semih Tezcan. Dvije godine kasnije, u junu i septembru 2018. godine, objavljena su još dva toma ovog opsežnog rječnika čime su javnosti postale dostupne i natuknice koje započinju slovima M-N (peti tom) te O-R (šesti tom). Ova dva toma izdata su nakon iznenadne smrti prof. dr. Semiha Tezcana. Urednički posao preuzeli su prof. dr. Emine Yılmaz i prof. dr. Nurettin Demir. Objavljivanje sedmog (S-Ş), osmog (T-V), devetog (Y-Z) i desetog toma (index) ovog značajnog djela planirano je do kraja 2019. godine.

Historijski i etimološki rječnik turskog jezika predstavlja rezultat cjelovitog rada istaknutog austrijskog turkologa Andreasa Tietzea koji je rođen 1914. godine u Beču, u porodici historičara umjetnosti. Tietze je na Univerzitetu u Beču od 1932. do 1937. godine studirao historiju (narочito historiju istočne i jugoistočne Evrope) i strane jezike. Po završetku studija poznavao je latinski, stari i savremeni grčki, engleski, francuski, ruski te turski, arapski i perzijski jezik. Doktorske studije završio je 1937. godine, nakon čega odlazi u Tursku i ondje ostaje dvadeset godina. U svojoj kasnijoj karijeri predavao je, između ostalog, na Odsjeku za jezike i kulture Bliskog istoka Univerziteta u Kaliforniji (UCLA: Department of Near Eastern Languages and Cultures) te u Orijentalnom institutu Univerziteta u Beču. Autor je skoro stotinu knjiga i članaka o narod-

noj turskoj književnosti, dijalektima turskog jezika, osmanskoj historiji i književnosti, a najviše se bavio etimologijom turskog jezika. Opširni podaci o Tietzeovoj biografiji i bibliografiji doneseni su u prvom tomu rječnika: Andreas Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, Vol. I, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Yayınları, Ankara, 2016, str. 21-33. Ti podaci predstavljaju prijevod članka Helge Anetshofer "Long Live Ottoman Studies", objavljenog 2005. godine u *Journal of Turkish Studies*.

U *Rječniku* Tietze donosi etimološku analizu riječi koje je preuzeo iz različitih djela nastalih na turskom jeziku tokom njegove sedam stotina godina duge historije. U članku kojeg je napisao prije objavljivanja rječnika autor je objasnio način na koji je birao koje riječi uvrstiti: "U rječniku nećete moći naći svaku riječ koja postoji u turskom jeziku. U rječnik su uvrštene samo riječi koje su vremenom doživjele promjene u obliku i/ili značenju koje je vrijedno spomenuti. Potrudili smo se i dokazati kako su neke riječi koje se rijetko koriste ili su samo dio nekog od dijalekata uspjele ući u književni jezik tako što smo navodili primjere iz djela novijih autora."¹

Kada izlaže etimologiju riječi, Tietze ne ide dalje od 14. i 15. stoljeća, vremena starog anadolskog turskog, mada ponekad daje podatak

¹ Andreas Tietze, "Der türkeitürkische Wortschatz", *Archivum Ottomanicum* 14, 1995/96, 5-37. Prijevod ovog članka na turski jezik dostupan je u prvom tomu rječnika.

ukoliko je neka riječ prisutna/preuzeta iz čagatajskog jezika (istočni turkijski jezik) te navodi i primjere iz azerbejdžanskog jezika, većinom pojašnjavajući riječi koje su također prisutne u istočnim i sjeveroistočnim dijalektima standardnog turskog jezika. Navodeći primjere iz književnih djela on dokazuje da su i lokalizmi karakteristični za određene dijalekte vremenom postali dio književnog jezika. Autor nam navodi kako glasi korijen i odakle potječe svaka natuknica u rječniku. Naravno, ostalo je nekoliko riječi čiju etimologiju autor nije uspio razriješiti ali ih je ipak uključio u rječnik kako bi dao poticaj za daljnja istraživanja. U bibliografiji rječnika ali i među skraćenicama unutar teksta određene natuknice, označeno je i iz kojeg perioda je svaki navedeni primjer. Autor također navodi sve varijante riječi, od njenog najstarijeg zabilježenog oblika do načina na koji se upotrebljava u savremenom jeziku. Uz značenje/značenja natuknice ponuđeno je (gdje je to slučaj) i značenje riječi prije ulaska u turski jezik, a posuđenice iz stranih jezika navodi u izvornom obliku. Također, autor bilježi sve afikse koje je određena riječ primila te objašnjava promjene u vrsti riječi i značenju nastale na taj način.

Akademija nauka Republike Turske preuzela je nacrt i *fiše* na kojima je Tietze zapisivao materijal za rječnik. Na njima se vidi kako je autor na njemu radio godinama, još od kraja tridesetih i početka četrdesetih godina prošlog stoljeća, u vrijeme kada je prvi put boravio u Turskoj. Materijal za rječnik Tietze nije crpio samo iz književnih djela nego i iz

razgovora s taksistima, uličnim radnicima, ljudima koje je upoznavao u Anadoliji – koristio je svaku priliku da zabilježi neobičnu riječ ili poznatu riječ upotrebljenu u neobičnom značenju, zapisivao je fraze i izreke da bi kasnije te riječi dalje istraživao i uvrštavao u svoje djelo.

Čitatelja može zbuniti neujednačenost pri transkripciji primjera, međutim to ne treba smatrati greškom ili metodološkom nedosljednošću. Autor je samo ostao vjeran pravopisu vremena u kojem je nastalo djelo iz kojeg preuzima primjer. S obzirom na to da su se pravila mijenjala nekoliko puta tokom perioda od sedam stotina godina, neujednačenost transkripcije je opravdana.

Ovaj rječnik namijenjen je prije svega izvornim govornicima turskog jezika a potom i svim turkolozima. S obzirom na veliki broj skraćenica, naizgled neujednačene transkripcije te velikih promjena u turskom jeziku koje su se desile od vremena nastanka ovog djela (reforma pisma, purifikacija jezika, česte promjene jezičkih normi i standarda), savremenom čitaocu nije lahko razumjeti i u potpunosti iskoristiti sve ono što ovaj rječnik nudi. Međutim, u prvom tomu rječnika nalaze se iscrpni podaci o samom autoru, o rječniku, a podaci o načinu transkripcije te spisak svih skraćenica nalaze se na početku svakog toma. Iščitavanjem uvodnih napomena, čitatelj će razumjeti o kakvom rječniku se radi te će mnogo lakše prolaziti kroz njegov sadržaj. Kako prof. dr. Semih Tezcan, urednik prva četiri toma ovog rječnika navodi, do sada nije objavljen ovako bogat i sveobuhvatan

etimološki rječnik turskog jezika.² Na kraju, zahvaljujući velikodušnosti Akademije nauka Republike Turske, jedan primjerak ovog rječnika poklonjen je biblioteci Orijeentalnog instituta i, kao i svako specijalističko djelo, dostupan je za korištenje istraživačima i studentima.

Emina Mostić

Sıdika Dursun, TÜRKÇEDE ETTİRGEN YAPILAR, Grafiker Yayınları, Ankara, 2018, 182 s.

Monografija Sıdike Dursun posvećena *kauzativnosti* (*ettirgenlik*) jedan je od recentnijih naslova iz literature o *kauzativu*. Odmah valja napomenuti da Dursun nekoliko puta svoju temu određuje kao *kauzativnost*, a ne *kauzativ*. Taj rad možemo smatrati vrijednim iz nekoliko razloga, ali mu nalazimo i nekoliko zamjerki. U nastavku ćemo izdvojiti neke od zapažanja do kojih smo došli čitajući rad.

Rad započinje predgovorom koji slijede kratice, nakon toga dolazi uvod u kojem Dursun objašnjava zašto se i na koji način bavi *kauzativnošću*. Materiju obrađuje u pet dijelova. U prvome dijelu objašnjava pojmove *produktivnosti* i funkcijske gramatike. U drugome iz perspektive jezične tipologije promatra *kauzativnost* u okviru jezičnih univerzalija te tipologiju *kauzativnih konstrukcija*. U trećemu se prvo bavi radovima koji su

tematizirali *kauzativne konstrukcije* u turskome jeziku, kako iz sinkronijske tako i iz dijakronijske perspektive, a zatim govori o parametrima *kauzativnosti* u turskome: morfološkom, sintaktičkom, leksičkom, *produktivnosti* i semantici. U četvrtome dijelu govori o prirodi kategorije *kauzativnosti* kroz perspektive fonologije, morfologije, semantike i sintakse. U petome dijelu problematizira kategoriju *glagolskoga stanja* posebno se osvrćući na *kauzativ*. Nakon toga u zaključku sabire svoje uvide i daje poticaje za daljnja istraživanja *kauzativnosti*. Naposljetku donosi terminologiju koju je koristila u radu na turskome i engleskome (a koja je na nekim mjestima problematična).

Četiri glavne kategorije iz kojih Dursun promatra *kauzativnost* su morfološka, funkcionalna, semantička i *produktivnost*. Takvo promišljanje smatramo obuhvatnim, a pokazuje se korisnim i to što se kasnije u radu poziva na autore poput Chomskoga, Haspelmatha, Shibatanija, Dixona, Comriea, Fillmorea. Valja napomenuti da razlikuje *produktivnost* od čestotnosti, što se na primjeru turskoga pokazuje važnim, tako tvrdi da je najproduktivnija vrsta *kauzativa* u turskome *sintaktički*, ali najčešća *morfološki* (primjer koji to dobro oslikava je *Ali seviliyor* 'Ali je voljen' - **Ayşe, Ali'yi seviltiyor* 'Ayşe čini da je Ali voljen' – *Ayşe, Ali'nin sevilmesini sağlıyor* 'Ayşe osigurava to da je Ali voljen'). S druge strane, problematičan nam je korpus na temelju kojega se dolazi do zaključaka. Dursun kaže da je temelj na kojemu radi suvremeni standardni turski jezik, no velik

² Andreas Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, tom I, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Yayınları, Ankara, 2016, 11.

dio korpusa čine internetski izvori (blogovi i sl.)

Mislimo da na razini čitavog rada nedostaje kontrastivnosti u analizi (postoje natruhe usporedbi suvremenog turskog sa starijom fazom jezika, tatarskim i tuvaškim (*Tuvaca*) i engleskim) jer smatramo da bi se usporedbom s drugim jezicima došlo do plodnijih uvida. Možemo izdvojiti problematiziranje prenošenja engleskog termina *causation* u turski. Kao rezultat prilagodbe ovog termina, on se počeo koristiti u značenju *ettirgenlik*, a termin *nedensellik* je obučavao značenje termina *causality*. Kao primjer razlikovanja tih dvaju pojmova daje rečenice *Sular soguktan dondu* 'Voda se smrznula od hladnoće' (*nedensellik*) i *Soguk, suyu dondurdu* 'Hladnoća je smrznula vodu' (*ettirgen*). Svakako smatramo korisnim i Dursuničino osvrtnje na blisku vezu *kauzativnosti* kao značenja (samim time i jezika kao takvog) s filozofijom, psihologijom i antropologijom.

Jedan od problema na razini jezikoslovne turkologije na koji se Dursun osvrće je nedovoljno razlikovanje *kauzativa* od *faktivita*. Neki autori (primjerice Erkman – Akerson 2008, Demir i Yılmaz 2010, Banguoğlu 1990) smatraju da između ta dva *stanja* treba praviti razliku, a neki (primjerice Göksel i Kerslake 2005, Sebzecioğlu 2016, Eker 2006) da ne treba. Zagovaratelji pravljenja razlike smatraju da dodavanjem *kauzativnih* afikasa prijelazni glagoli postaju *kauzativni*, a *neprijelazni faktitivni*. Dursun se *faktivitom* (*oldurgan*) ne bavi, ali je problematično što ga u radu obilježava terminom *oldurgan*, a

u terminologiji koju nudi na kraju rada terminom *faktivit*. Pozitivan pomak na polju terminologije pak vidimo u Dursuničinom pokušaju stvaranja termina za *causing* i *caused*: *neden olan* i *neden olunan* te *ettirilen* za *causee* i *ettiren* za *causer*. U trećemu se dijelu osvrće na termine kojima se u jezikoslovnoj turkologiji obilježava(o) *kauzativ*: *ettirgen çatı*, *ettirgen eylemi* i *ettirgen görünüş*.

Kategorija *inchoativa* o kojoj Dursun govori nam je problematična, pogotovo uzevši u obzir jedan od primjera kojim ju objašnjava: *Buz eridi* 'Led se otopio' je *inkoativ* (*başlamalı eylem*), a *Güneş buzu eritti* 'Sunce je otopilo led' je *kauzativ* (*ettirgen*). Mogao bi se nazvati *pasivom*, ali nas tu na kušnju dovode paralele poput: *kurtarmak* (*ettirgen*) - *kurtulmak* (*başlamalı*) – *kurtarılmak* (*edilgen*), a koje se daju objasniti uvođenjem kategorijom *medija*.

Kauzativ u turskome (točnije, *kauzativne konstrukcije*) promatra iz perspektive morfološke tipologije i funkcijske tipologije (koja obuhvaća produktivnost i semantiku). Kako smo spomenuli na početku, u ovome se dijelu Dursun oslanja na Comriea i Dixona. Zanimljivo je spomenuti da zastupa mišljenje da su u suvremenom turskome jeziku produktivna samo dva *kauzativna* afiksa: *-dir* i *-t*.

Dursun se osvrće i na sam pojam *produktivnosti* u jezikoslovnoj turkologiji, točnije, na postojanje više termina kojima se ona označava: *üretkenlik*, *işleklik*, *türetkenlik*, *üretimsellik*. Problematično je to što između tih pojmova postoje značenjske razlike, a vrlo često se koriste u istome

značenju. Dursun u svome radu koristi termin *üretkenlik* i to u značenju engleskoga pojma *productivity* te ga, kao što smo napomenuli ranije, razlikuje od pojma čestotnosti, za koji koristi termin *sıklık* (odgovara engl. *frequency*). Uzevši u obzir da rječnici ne bilježe čestotnost, tj. da ne prate *anlıkoluşum* (okazionalizmi), okreće se internetskim izvorima. Uz *produktivnost*, govori i o ograničenjima pa zaključuje da su za *morfološki kauzativ* najbitnija fonološka ograničenja.

Autorica govori i o dodavanju kauzativnih afikasa bez otvaranja mjesta novoj dopuni, primjerice *Ali bütün gün koşturdu* 'Ali je cijeli dan žurio nekamo'. Naziva to intenziviranjem radnje (*pekiştirme*), a kaže da se za tu pojavu koriste još i termini *sahte ettirgen* (lažni *kauzativ*) i *üye ekleme* (*ettirgen* (*kauzativ* koji ne otvara mjesto novoj dopuni). Predlaže da se značenje intenziviranja napomene u rječnicima.

Zadnji dio u kojemu obrađuje materiju bavi se kategorijom *glagolskoga stanja*. Smatramo da je time rad valjalo započeti. Osim što se taj dio nalazi na kraju, preštur je, ukratko objašnjava *stanje* te potom govori o ograničenjima u korištenju *kauzativa* i drugih *stanja* istovremeno u turskome.

Možemo zaključiti da je Dursuničin rad vrijedan iz nekoliko razloga, prije svega zbog toga što konzultira relevantnu literaturu i zbog toga što na vrlo obuhvatan način problematizira *kauzativnost* u turskome jeziku. Svakako valja napomenuti i da su pokušaji stvaranja terminologije pozitivni. Ono što smatramo glavnim

nedostatkom je manjak kontraktivnosti u analizi i nezapočinjanje rada uvodom u samu kategoriju *glagolskoga stanja*. Ipak, Dursuničin je rad svakako naslov koji treba konzultirati svatko tko se zanima za *kauzativnost*, posebice u turskome jeziku.

Sanja Virovec

Sabina Bakšić, Alena Čatović, KNJIŽEVNA BAŠTINA BOSNE I HERCEGOVINE NA OSMANSKOM TURSKOM JEZIKU: PRAGMATIČKA DIMENZIJA, Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, Posebna izdanja LVIII, Sarajevo, 2019, 180 str.

Kao nauka koja se, prema najfrekventnijoj definiciji, bavi jezikom u upotrebi, pragmatika je, a naročito historijska pragmatika, relativno mlada disciplina. Teoretski okvir ove nauke, prema rezultatima novijih istraživanja, čini se kao vrlo pogodan i za istraživanje nešto drugačije perspektive klasičnih tekstova. To se odlično pokazalo i u studiji pred nama pod naslovom *Književna baština Bosne i Hercegovine na osmanskome turskome jeziku: pragmatička dimenzija*, a kroz četiri poglavlja, te dodatak koji slijedi iza zaključka, autorice Sabina Bakšić i Alena Čatović nude posve drugačiji pristup analizi klasičnog teksta. Za korpus svog istraživanja autorice su koristile poeziju klasičnih bosansko-hercegovačkih pjesnika koji su iza sebe ostavili divane na osmanskome turskome jeziku. Osim toga, ovi su pjesnici svojom karijerom odnosno

profesijom bili vezani za neku instancu u osmanskoj hijerarhiji, tako da je odabir ovih pjesnika sasvim razložen želi li se analizirati i preispitati odnos pjesnik-mecena/pokrovitelj.

U "Uvodu" ove studije (9-12) autorice ukazuju na problem recepcije klasične književnosti na osmanskome jeziku, kako za strance, nenativne govornike turskog jezika, tako i za savremene nativne govornike, kojima je arhaični jezik stran i kao takav u potpunosti nerazumljiv, teško prohodan te, budući da je bremenit simbolima, motivima i reminiscencijama, gotovo nesavladiv. Postavlja se pitanje: zašto govoriti o recepciji? Naime, poznato je da je recepcija djela određenih autora bila uvjetovana njihovim prijemom na dvoru osmanskih sultana. Činjenica da su i sultani lično pisali poeziju govori o prestižnom statusu književnosti kod Osmanlija. Institucija mecenata je u tom kontekstu bila generator pjesništva, budući da su mecene predstavljale ne samo finansijsku podršku već su bili svojevrsna književna kritika.

U prvom poglavlju pod naslovom "Pragmatika i historijska pragmatika" (str. 13-25) ponuđen je kratki osvrt na definiciju i nastanak pragmatike. Autorice naročito naglašavaju nužnost pristupa korpusu klasičnog pjesništva iz ugla historijske pragmatike koja za polazište i metodologiju koristi teoriju govornih činova i kontekst u kojem su ta djela nastala, uključujući status govornika (pjesnika) i sago-vornika (pokrovitelja, interpretativne zajednice).

Drugo poglavlje naslovljeno kao "Divanska književnost u Bosni i

Hercegovini" (str. 26-42) predstavlja svojevrsan pregled, odnosno historijski presjek nastanka i razvoja divanske književnosti u Bosni i Hercegovini. Kako autorice uočavaju, do sada se književnoj baštini pristupalo iz dva ugla: hronološkim predstavljanjem svih autora, njihovih biografija i najznačajnijih djela te pojedinačnim pristupom u čijem je fokusu bila analiza djela određenog autora iz aspekta lingvostilistike odnosno književnohistorijske analize. Autorice kratko predstavljaju autore čije su stihove koristili kao korpus za pragmatičku analizu, i to slijedećim redoslijedom: Hasan Zijaija Mostarac (16.st.), Derviš-paša Bajezidagić (16.st.), Sulejman Mezakija (17.st.), Alauddin Sabit Užičanin (17.st.), Osman Šehdi (18.st.) i njegov sin Ahmed Hatem Bjelopoljak (18.st.). Uz osnovne biografske crtice o ovim autorima, nalazimo podatke o njihovim djelima, kao i podatke o najznačajnijim njima posvećenim studijama, objavljenim u Bosni i Hercegovini ili u Turskoj. Kako se može uočiti, odabir pjesnika je relevantan i kao takav može činiti korpus dovoljan za analizu ponuđenu u kasnijem poglavlju ove knjige.

U trećem, kraćem poglavlju "Poetske forme divanske književnosti" (str. 43-48) autorice su se osvrnule na najznačajnije poetske forme nastale u osmanskoj književnoj tradiciji. Riječ je o kasidi, gazelu, mesneviji, kit'i i tarihu. Za svaku od navedenih formi vrlo pregledno su navedena glavna obilježja same strukture te one specifičnosti koje ih čine zasebnom formom divanske književnosti.

Poglavlje “Govorni činovi u divanskoj poeziji” (str. 49-153) usmjera čitatelja na suštinu ove studije i obimom je, logično, najopsežnije poglavlje. Kultura i vrijeme su oni faktori koji određuju govorne činove. Pri analizi govornih činova u pojedinim pjesničkim formama divanske književnosti, uočava se da određene pjesme poput kaside ili njihovi dijelovi (medhija/pohvala) indiciraju određeni govorni čin. Kaside kao pjesme s ciljem u tom su smislu performativi, te ukazuju na odnos pjesnika spram pokrovitelja. Autorice dalje konstatiraju da su, kako analiza korpusa pokazuje, najčešći govorni činovi u divanskoj poeziji ekspresivi (govorni činovi kojima se izražavaju stav i emocije govornika: želje, žalbe, samopohvale, pohvale), direktivi (govorni činovi kojima govornik od sagovornika traži neku aktivnost: zahtjevi i molbe), te reprezentativi (govorni činovi kojima govornik iskazuje činjenice o vanjezičkoj stvarnosti). Sve pobrojane vrste govornih činova u ovom su poglavlju analizirane kroz kaside, gazele, mesneviye i druge kraće pjesničke forme pomenutih bosanskohercegovačkih divanskih pjesnika, čime se ukazalo na specifičan oblik njihove realizacije, upotrebu različitih jezičkih i stilskih sredstava i sl.

Na samom kraju u Zaključku (str. 155-168) autorice Bakšić i Čatović konstatiraju da su brojne vrijednosti divanske poezije ostale neotkrivene i nezapažene jer im se nije pristupilo iz pragmatičkog aspekta. Stoga je bilo važno razotkriti te “verbalne darove” kako bi se ukazalo, između ostalog,

i na položaj i status bosanskohercegovačkih pjesnika na društvenoj, administrativnoj ali i književnokritičkoj ljestvici.

Nakon zaključka slijedi “Dodatak: Primjeri govornih činova u književnoj baštini Bosne i Hercegovine na osmanskom turskom jeziku” (str. 157-168). Ovaj dodatak se čini naročito praktičnim i priručnim, jer, za razliku od prethodnog poglavlja koje nudi iscrpnu analizu govornih činova kroz različite pjesničke forme, daje njihov sažet pregled.

Studija sadrži i sažetak na bosanskom i engleskom jeziku, te popis literature.

Knjiga *Književna baština Bosne i Hercegovine na osmanskom turskom jeziku* ogledan je primjer inovativnog pristupa revalorizaciji književne baštine. Ona je u tom smislu iskorak od do sada primjenjivanih pristupa klasičnim tekstovima te je kao takvu preporučujemo širem krugu čitatelja i svima onima koji žele upoznati kulturno i književno blago kroz prizmu najsavremenijih proučavanja.

Madžida Mašić

Amina Šiljak Jesenković, UVOD U HISTORIJU I TEORIJU POETSKE FORME MESNEVIJE NA TURSKOM JEZIKU, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XLIX, Sarajevo, 2017, 214 str.

U izdavaštvu Orijentalnog instituta u Sarajevu tokom 2017. godine izašla je još jedna knjiga iz pera dr. Amine Šiljak Jesenković, nastala

kao rezultat njezina dugogodišnjeg bavljenja mesnevijom. Ovoj studiji prethodila je ona pod naslovom *Odrazi ljubavnih mesneviya u stihovima bošnjačkih divanskih pjesnika* (2016), u kojoj je autorica predstavila recepciju i odraz mesneviya u kraćim stihovanim formama bosanskih pjesnika. Za razliku od prve, studija pred nama nudi teorijski pristup izučavanju mesneviye kao forme iz koje je stasala u poseban žanr. Ova je knjiga produkt, kako autorica u Predgovoru naglašava, rezultat samo jednog dijela istraživanja za doktorsku disertaciju pod naslovom *Osmanske mesneviye ljubavnog sadržaja i njihovi odrazi u stihovima bošnjačkih pjesnika osmanskog perioda*. To govori o sveobuhvatnom naučnom pristupu u kojem je korišteno nekoliko različitih metodoloških pristupa a sve s ciljem nominiranja, normiranja i pozicioniranja mesneviye kao književne forme te analize recepcije ljubavnih mesneviya u bogatoj književnoj baštini Bošnjaka na turskom jeziku.

Mesneviya kao izrazito duga poetska forma nastala je u perzijskoj književnosti, da bi, postavši sve popularnija kroz stoljeća koja su uslijedila, bila preuzeta i u osmanskoj književnoj tradiciji, u kojoj je, čini se, dostigla svoj vrhunac. Etimološki, ova forma vuče značenje iz arapskog korijena *t n w* – dva, *matnawī* – parna rima, što znači da se sastoji iz stihova (bejtova) sa unutrašnjom rimom (rimovanje polustihova / misra'a unutar svakog bejta) – *aa-bb-cc-...xx*. Takvo rimovanje, prema Durakoviću, baština je i arapske antičke kaside, što mesneviyu čini zajedničkim naslijeđem

klasičnih književnosti na orijentalnim jezicima i svjedokom njihovih međusobnih interferencija.

Knjigu čine tri poglavlja kroz koja autorica nastoji na jednom mjestu ponuditi sva relevantna saznanja o historijatu, razvoju i temeljnim formalnim i strukturalnim obilježjima mesneviye na turskom jeziku.

U *Uvodu* (13-17) Šiljak Jesenković ističe da u literaturi postoji nekoliko različitih pristupa klasifikaciji mesneviye, te da je, budući da je riječ o jasno definisanoj formi stasaloj unutar jedne posve kanonizirane i formom opterećene književne epohe, nužno propitati neka važna pitanja koja se tiču granica među samim podvrstama mesneviye. Pored toga, autorica propituje i pitanje da li u divanskoj književnosti postoji jedan “nadtekst” koji je iznjedrio različite fabule kao dijelove jedne priče kojom se “nastoji objasniti teško izrecivi put ljudskoga traganja za utakanjem u Ljubav koja jeste Istina” (str. 15).

U prvom i najobimnijem poglavlju pod naslovom “O terminu i formi mesneviye u književnoj tradiciji” (str. 19-94) autorica terminološki određuje mesneviyu i smješta je u njen književnohistorijski kontekst. Pozicioniranje određenih žanrova u stilsku epohu važno je radi njihova specificiranja u odnosu na sva druga djela, odnosno žanrove nastale u drugim epohama i pravcima u historiji književnosti. U tom smislu, autorica u okviru ovog poglavlja, pored definicije mesneviye nudi i historijski pregled nastanka i razvoja mesneviye u perzijskoj književnosti, mesneviyi u turskoj književnosti (od 14. pa sve do 19. stoljeća),

te konačno, i napomene o tematskoj klasifikaciji mesneviya.

Drugi dio knjige "O uvodnim dijelovima mesneviya" (str. 95-141) Šiljak Jesenković problematizira strukturu same mesneviye, njeno formalno ustrojstvo, nametnuto tradicijom koja je imala svoje uzuse i stroge zahtjeve po pitanju formalne strukture svakog djela. Kada je o mesnevijama riječ, autorica definira tri temeljna dijela svake mesneviye: uvodni dio (sa svim obaveznim segmentima poput *bismille/tahmida*, *tevhida*, *nâta*, *mi'radža*, *medh-i çehar yar*, *pohvalnica* Poslanikovim suvremenicima, duhovnom velikanu, vladaru, velikanima suvremenicima autora, te *sebebi* i *te'lifa*/povoda pisanja djela), glavni dio i završetak.

U trećem dijelu pod naslovom "Gramatika i semantika ljubavne mesneviye" (str. 142-178) autorica fokus svog istraživanja usmjerava na posebnu podvrstu mesneviye – ljubavnu mesneviyu. U tom smislu, ukazano je na različite specifičnosti ovog podžanra koji tematizira ljubav. U ovom dijelu svoje studije Šiljak-Jesenković komparira brojna djela nastala u formi mesneviye, utvrđujući pri tom modele toka radnje, tipizaciju protagonista i antagonista, sporednih likova, odnos prema vremenu i prostoru, a sve u kontekstu specifične duhovne odnosno intelektualne klime naslonjene na Kur'an kao stožerni tekst islamske kulture. Osim dominantnog prisustva kur'anskog teksta, autorica uočava da je sadržaj ljubavnih mesneviya jednim dijelom naslonjen i na interpretacije Starozavjetnih kazivanja, različitih predaja o životima bogougodnika, te

usmenu tradiciju naroda Islamskog Parnasa. Autorica nas tragom prisustva elemenata bajke ili narodne priče upoznaje i sa sadržajem pučkih turskih ljubavnih priča (Kerem i Asli, Tahir i Zuhra, Vamik i Azra). Svi ovi elementi i utjecaji različitih tekstova utjecali su i na "reifikaciju simbola" u kojem dominantni simboli divanske poezije oživljavaju kroz likove "idealnih ljubavnika".

Bez obzira na brojnost narativnih spjevova ljubavnoga sadržaja sa kojima se susrela analizirajući korpus svoga istraživanja, autorica je ovom studijom ponudila jedinstven model klasifikacije kojim se nastoji ukazati na "jedinstveni karakter ljubavi opisan u ovim djelima".

Studija pred nama završava *Zaključkom* na bosanskom i engleskom jeziku (str. 173-178 i str. 179-184) čime Šiljak Jesenković rezultate svoga istraživanja predstavlja širem krugu naučnika i istraživača koji nisu u mogućnosti razumjeti knjigu na jeziku na kojem je nastala. U ovom dijelu sintetizirana su zaključna razmatranja za svako od predstavljenih poglavlja ove studije, što pokazuje autoričin naučnički pristup postavljenoj temi istraživanja.

Knjiga je obogaćena *Sažetkom* na bosanskom, engleskom i turskom jeziku (str. 185-186, 187-188 i 189-190), popisom izvora i literature (191-196), te registrom imena, mjesta, naslova i važnijih pojmova (str. 197-214).

Studiju *Uvod u historiju i teoriju poetske forme mesneviya na turskom jeziku* turkologinje Amine Šiljak-Jesenković najtoplije preporučujemo

kao temeljno štivo koje će predstavljati polaznu tačku u istraživanju formalnih, strukturalnih i tematskih obilježja ljubavne mesnevice kao vrlo popularne podvrste mesnevice koja je u divanskoj književnosti bila prisutna punih pet stoljeća.

Madžida Mašić

Šukrullah b. Šihabuddin Ahmed al-Zaki, RADOST HRONIKA (naslov originala: *Bahġatu-t-tawārīh*), preveo s perzijskog Ahmed Zildžić, Bošnjacki institut - Fondacija Adila Zulfikarpašića, Sarajevo, 2018, 366 + 271 (+ 12 kolor faksimila)

Ove godine u izdanju Bošnjackog instituta – Fondacija Adila Zulfikarpašića štampana je knjiga pod naslovom *Radost hronika* u prijevodu na bosanski jezik Ahmeda Zildžića, docenta na Odsjeku za orijentalnu filologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Riječ je o ranoj hronici s polovine XV. stoljeća koju je na perzijskom jeziku napisao Šukrullah b. Šihabuddin Ahmed al-Zaki, učenjak i administrator koji je po vlastitu priznanju cijeli svoj životni vijek proveo u službi Osmanlija. Knjiga je zamišljena i napisana kao univerzalna povijest i tematski se proteže u hijeropovijest do stvaranja svijeta i kroz svojih trinaest poglavlja doseže do vremena autorovog života obuhvaćajući u posljednjem poglavlju i Osmansko Carstvo te se stoga s pravom može smatrati osmanskim hronikom. Djelo je u prvih nekoliko poglavlja pisano po obrascu “od Adema do Hatema

(odnosno Poslanika islama kao posljednjeg Božjeg poslanika)”, a u sljedećim poglavljima postaje hronika u pravom smislu riječi. Na području šire regije jugoistočne Europe postoje samo dva prepisa ovoga djela: jedno u Nacionalnoj biblioteci Ćirilo i Metodije u Sofiji, drugo u zbirci orijentalnih rukopisa Bošnjackog instituta u Sarajevu. Upravo taj rukopis koji se nalazi u Sarajevu poslužio je Zildžiću kao osnova filološke obrade i prijevoda.

Svoj prijevod *Hronike* Zildžić je opremio iscrpnim uvodnom studijom koja mu prethodi, a u kojoj autor na temelju izvornika i relevantne literature donosi značajna saznanja o osmanskoj historiografiji općenito i naročito o položaju djela *Radost hronika* unutar te tradicije koja je u vremenu života Šukrullaha još uvijek bila u povojima pa je i njegovo djelo jedno od međaša njezina razvoja. U uvodnoj studiji Zildžić piše o karakteristikama i značaju *Hronike* unutar historiografske tradicije koja ju je iznjedrila, o mogućim utjecajima drugih tekstova na Šukrullahovu hroniku i konsekvntno na utjecaj koji je *Radost hronika* ostavila na daljnji razvoj osmanske historiografije. Tu je svakako i dio o autorovu životu i opusu, te pregled sadržaja *Hronike* kroz uočene tematske cjeline koje se smjenjuju od prvog do posljednjeg, trinaestog poglavlja. Upotrebnost vrijednost knjige višestruko je povećana time što je uvodna studija prevedena na engleski jezik, a samo izdanje po prvi put donosi štampani tekst obrađenog perzijskog izvornika na temelju sarajevskog rukopisa; ta dva elementa

omogućavaju korištenje knjige i oni ma koji nisu primarno zainteresirani za bosanski prijevod *Hronike*.

Šukrullah nas u *Hroniku* uvodi kratkim popisom djela i naslova kojima se koristio prilikom pisanja svoje knjige, iz ukupno trinaest oblasti. Kako bilježi i Zildžić, brojna preuzimanja različitih dijelova teksta iz naslova koje koristi, u današnjem razumijevanju izvornosti bila bi “pogubna za njegovu autentičnost” (str. 9). No ovdje imaju posve suprotan učinak koji Šukrullah opravdava svojim naukom da se čitatelji okoriste znanjima, spoznaju Gospodarevu moć i upoznaju sa specifičnostima svih stvorenja. Upravo s tim ciljem svoju knjigu dijeli na trinaest poglavlja čije naslove i njihova određena poglavlja navodi u nastavku. On dalje izdvaja imena prijeislamskih vladara drvene Perzije, imena emevijskih, abasijskih i fatimidskih halifa te imena seldžučkih i osmanskih sultana. Potom slijedi dio o četiri predaje koje se odnose na vremenski period od poslanika Adema do poslanika Muhammeda: ona od maga, potom *sinova Israilovih*, kršćanska i islamska predaja. Na temelju iskaza Abdullaha b. Abbasa, to vrijeme dijeli i proračunava kroz periode nekoliko poslanika islamske hijeropovijesti, dolazeći potom do godine sastavljanja svoga *kompandija Radost hronika* 846. godine po Hidžri. Šukrullah na narednim stranicama nešto opširnije govori o vlastitu stanju i prilikama, razlozima pisanja djela te očekivanju da će ovo štivo “koje je iskaz slomljenog duha i umornog srca njegovog pisca” (str. 54) biti u milosti

učenjaka i vođa rječitosti, ukoliko se u njemu nađe nedostataka.

Prvo poglavlje pod naslovom *O stvaranju svijeta i svih njegovih stanovnika, na opsežan način*, ujedno je i prvi dio knjige i prva zaokružena tematska jedinica. Na osnovu određenih tekstualnih indicija, Zildžić zaključuje da je opravdano pretpostaviti kako je prvo poglavlje sa svojih četrdesetak folija teksta samostojeći dio, vjerovatno zamišljen kao zaseban tekst koji je naknadno ugrađen u strukturu *Hronike*. Vjeran naslovu, autor u prvom poglavlju na veoma opsežan način donosi dva odvojena predanja o nastanku svijeta: islamsko predanje i predanje mudraca i filozofa, podcrtavajući njihove međusobne razlike i sličnosti. U trinaest dijelova Šukrullah piše o stvaranju ljudskog razuma i duše, nebeskih sfera, sazvežđa, o četiri elementa i njihovim osobinama s naročitom pažnjom posvećenom njihovu međusobnom odnosu. Crpeći saznanja iz sufijske literature, imenice spominjući sufijsku enciklopediju Nedžmuddina Daje, *Miršād al-'ibād*, Šukrullah potanko izlaže učenje o vrstama ljudske duše. Jasno uočljiva tematska cjelina je anatomske pregled stvaranja prostih i složenih organa ljudskog organizma nakon kojeg slijedi geografski pregled Zemlje po klimatskim oblastima, te prikaz njihovih stanovnika s opisima koji bi danas mogli biti svrstani u antropologiju i etnografiju. Šukrullahovo znanje o tome je veoma jasno knjiško i nije rezultat njegovih vlastitih iskustava što umnogome ograničava njegovu autentičnost

i prijemčivost, iako i dalje zadržava zavidnu razinu zanimanja čitatelja.

Sljedeća četiri poglavlja *Hronike* usko su vezana: *podrobni životopisi znamenitih poslanika prije Muhammeda a.s.* prethode poglavljima kroz koja se iscrpno iznose pojedinosti iz života poslanika Muhammeda. U trećem poglavlju sažeto i detaljno prolazimo kroz Poslanikovo porodično stablo i predaju o rođenju *Gospodina dvaju svjetova*, za što sam Šukrullah kazuje kako "bilježimo sažete ispravne činjenice od znalaca upućenih u ovu temu." (str. 123) Kroz četvrto poglavlje koje dijeli na sedam dijelova, Šukrullah bilježi o pojedinostima Poslanikova rođenja, počev od stanja u Arabiji netom nakon Aminina začeća. O trenutku Poslanikova rođenja i stvarima koje su se zbile, autor donosi nekoliko različitih predaja. Nadalje se navode značajniji događaji u godinama poslanstva, s naglaskom na godine u kojima su se zbili ratovi. Kraj prvoga dijela ovog poglavlja donosi opis izgleda Poslanika Muhammeda, a na temelju predaja koje crpi iz djela *Sahihul-Buhari* i *Sahih Muslim*. Ostalim su dijelovi koloplet različitih aspekata i detalja Poslanikove osobnosti i života: njegovo lijepo ćudoređe, natprirodna djela, broj vođenih ratnih pohoda te njegovo oružje i ratni brior, broj robova i sluga, ali i šticićenika i pisara koje je imao. Posljednje poglavlje u nizu o Poslaniku Muhammedu podijeljeno je u četiri dijela kroz koja donosi pojedinosti o njegovim suprugama, djeci, amidžama i tetkama s očeve strane.

Naredna četiri poglavlja posvećena su životima i vrlinama plemenitih

ashaba, četvorici osnivača pravnih škola sunijskoga islama, autorima kanonskih zbirki hadisa, ali i drugih značajnih ličnosti iz vjerskoga života. Šukrullah među njima najprije izdvađa Desetoricu obradovanih ashaba, od kojih su pravoupućeni halife i ostalih šest ashaba kojima je Poslanik garantirao status dženetskih stanovnika. Kratak pregled pripovijesti i podviga šejhova sufijskih tarikata zatvara drugi po redu tematski blok u *Hronici*.

Do svojevrsnog zaokreta dolazi u desetom poglavlju kroz koje nas Šukrullah vraća u antičku Grčku, donoseći pojedinosti o životima drevnih mudraca i prvih filozofa. Razlog takva odabira Zildžić pronalazi u izravnom utjecaju koji su ostavili "na inicijalne faze konsolidacije muslimanske učene tradicije." (str. 14)

Povijesni pregled prijeislamskih i islamskih vladara Šukrullah donosi kroz posljednji tematski blok u *Hronici*, koji dijeli u tri poglavlja: prijeislamski vladari drevne Perzije, povijest muslimanskih dinastija jezidija, alevija i Seldžuka te konačno i vladari iz loze Osmanove, sve do osme godine vladavine sultana Mehmed-hana. Prvo u nizu poglavlja iz posljednjeg tematskog bloka donosi pripovijesti o vladarima od vremena Kajnana b. Enuša b. Šita b. Adema do Poslanika Muhammeda, a podijeljeno je u četiri dijela. Svaki dio govori o povijesti i vladavini vladarskih kuća drevne Perzije, "od Gijumersa do posljednjeg perzijskog vladara Jezdegirda Šehrijara" (str. 267), a koji su prema Šukrullahu vladali ukupno "četiri hiljade sto trideset devet godina". (str. 222) Naracija o

njima isprepliće niz različitih pripovijesti i čudnovatih događaja, vezanih uz vrijeme dolaska pojedinih poslanika. Pozivajući se na riječi Božjeg poslanika Muhammeda, Šukrullah nas uvodi u dvanaesto poglavlje i govori o islamskim dinastijama nakon perioda četvorice pravoupućenih halifa. Dvanaesto poglavlje dijeli u tri dijela, a posve očekivano, započinje s periodom Muavijina hilafeta. Ne navodeći okolnosti pod kojima preuzima halifat, pronicljivo osuđujućim tonom govori o godinama njegove vladavine.

Kraj dvanaestog poglavlja za Zildžića tvori "najsnažnije tekstualno uporište vlastitog povijesnog narativa" (str. 2) kod Šukrullaha, kada Osmanlije prikazuje kao legitimne nasljednike utihnule seldžučke dinastije. Od tog trenutka pa nadalje kroz trinaesto poglavlje autor govori o sultanima iz loze Osmanove, sežući do 846. godine po Hidžri, odnosno vremena pisanja *Hronike*.

Uzevši u obzir sve navedeno, značaj ovog djela je višestruk, a poglavito u tome što afirmira bosanskohercegovačku rukopisnu baštinu na orijentalnim jezicima i donosi prijevod vrsnog poznavatelja i perzijskog jezika i orijentalno-islamske civilizacije.

Aida Smalbegović

Muḥammad al-ʿArnāʿūt, AL-BŪSNA WA AL-HARSAK HILĀL AL-ḤUKM AL-ʿUTMĀNĪ, al-Ān, ʿAmmān, 2019, 292 str.

Nakon međunarodnog priznanja Bosne i Hercegovine počinje se jav-

ljati veliki interes i želja šire arapske javnosti da sazna nešto više o toj zemlji i njenoj prošlosti. Među veoma zaslužnim intelektualcima koji su svojim pisanjem promovirali Bosnu i Hercegovinu u arapskom svijetu je akademik al-Arnaut. On je brojnim člancima i različitim publikacijama upoznao širu čitalačku javnost s Bosnom Hercegovinom i njenim kulturno-historijskim naslijeđem. Prije nego što se osvrnemo na sadržaj knjige koju predstavljamo, potrebno je istaći kako je autor svoj naučnoistraživački rad u najvećoj mjeri posvetio istraživanju veza muslimanskog svijeta i balkanskih zemalja. Al-Arnaut se u svome istraživanju fokusira na različite aspekte historijskih veza i odnosa balkanskih zemalja sa zemljama arapskog, odnosno orijentalno-islamskog svijeta općenito.

Najnovija publikacija al-Arnauta predstavlja zbir njegovih članaka i prikaza knjiga kojima je zajednički nazivnik historija Bosne i Hercegovine za vrijeme osmanske uprave, kako to sugerira i naslov knjige. Većina radova (11), od ukupno 15, odnose se na temu vakufa i njegovu višeznačnu ulogu i značaj u osmanskom društvu. Radi jasnijeg i preglednijeg uvida u sadržaj knjige, radovi akademika al-Arnauta su poređani tematski i hronološki. Ova tema nije slučajno odabrana jer su vakufi, podsjećanja radi, odigrali ključnu ulogu u osnivanju gradova u Bosni za vrijeme osmanske uprave. Urbano formiranje gradskih naselja započinjalo je podizanjem sakralnih i profanih objekata. Od sakralnih objekata u Bosni i Hercegovini podizani su

mesdžidi, džamije, mektebi, medrese i tekije. U profanoj sferi podizani su objekti koji su služili za potrebe humanitarnih djelatnosti – javne kuhinje i prenoćišta, higijensko-zdravstvene potrebe (hamami i javne česme), saobraćaja (mostovi), privrede (dućani, mlinovi i gotov novac).

U knjizi koju predstavljamo autor se dotakao mnogih pitanja iz historije vakufa i njegove uloge u društvenom životu Bosne i Hercegovine u osmanском periodu. U prva četiri rada al-Arnaut se bavi različitim pitanjima koja se odnose na osnivanje Sarajeva, ulogu Isa-bega i njegovog vakufa u formiranju grada, te analizom sadržaja njegove vakufname. Prateći hronologiju događaja i znamenitih ličnosti koje su utjecale na razvoj gradova, autor u naredna dva članka piše o Gazi Husrev-begu i njegovoj supruzi Šahdidar. Kroz detaljnu analizu teksta Gazi Husrev-begove vakufname i historijsku kontekstualizaciju al-Arnaut ukazuje na intenzivnu izgradnju Sarajeva i veliki doprinos ove značajne ličnosti u razvoju Sarajeva. Ukazujući na aktivno učešće žena u osmanском društvu i njihovu aktivnost u pogledu osnivanja vakufa, autor u zasebnom članku piše o vakufu koji je iza sebe ostavila Šahdidar sredinom 16. stoljeća.

Al-Arnaut se bavi i razvojem vakufa na području Hercegovine, a posebnu pažnju mu je privukla vakufnama i vakuf Čejvan-čehaje kojima je posvetio dva članka. Pošto većina vakufskih objekata nije bila finansijski samoodrživa, ključno pitanje je bilo kako finansirati njihov rad i obezbijediti novčana sredstva za njihovo

nesmetano funkcioniranje. Kako bi riješili ovo pitanje osmanski učenjaci su promovirali praksu uvakufjavanja gotovog novca. Autor je ovom pitanju također posvetio jedan od svojih članaka. U tom smislu, on je pratio historijat osnivanja i razvoj novčanih vakufa u Bosni i Hercegovini kroz konkretne primjere.

Prisustvo derviških redova i njihova povezanost sa vakufima također je jedna od tema kojim se autor bavi. On je kao reprezentativan primjer izdvojio vakufnamu Derviš-paše Bajezidagića kojom je za potrebe svoje medrese i biblioteke uvakufio 46 svezaka rukopisa iz oblasti šerijatskog prava i tesavufa. Al-Arnaut je posebno apostrofirao dio vakufname koji se odnosi na uspostavu katedre *Mesnevije* i održavanje predavanja na različitim lokacijama u Mostaru tokom sedmice. U zaključnim rečenicima o vakufu Derviš-paše Bajezidagića autor primjećuje kako su vakufi poput ovog odigrali važnu ulogu na kulturnom planu i da mogu poslužiti kao obrazac djelovanja u smislu podrške za publiciranje knjiga.

U knjigu su uvrštena i dva članka koja se tematski odnose na višestoljetnu tradiciju odlaska Bošnjaka na hadž. U prvom članku autor se bavi putopisima u kojima se opisuju mjesta i gradovi kroz koje su prolazile karavane hadžija na putu od Bosne do Mekke, odnosno Medine. U drugom članku autor se bavi recepcijom Mekke kroz pjesnički izraz hadži Mustafe Muhlisija. Ovaj pjesnik, koji je bio po zvanju kadija, svoj put u Mekku 1748. godine opisao u stihovima na turskom jeziku, koje je

djelomično preveo i arapskoj javnosti predstavio al-Arnaut. Posljednja dva članka svojim sadržajem se odnose na austrijsku okupaciju i uspostavu njihove vlasti u Bosni. U pretposljednem članku autor se bavi historijskim kontekstom i stavovima koje su imali istaknutiji Bošnjaci u pogledu odnosa prema osnovnoj dilemi koju je narod imao – iseliti se ili ostati živjeti pod austrijskom vlašću. Zadnji članak tretira period od austrijske okupacije Bosne 1878. pa do aneksije 1908. godine u kojem je osnovna tema bilo pitanje odnosa prema legitimnosti i vjerskom autoritetu halife, odnosno šejhu-l-islama koji je zvanično postavljao muftiju, a kasnije reisu-l-ulemu u Bosni i Hercegovini.

Autor u članku obrazlaže političku borbu i nastojanja Bošnjaka da očuvaju vezu s njihovim duhovnim poglavarom, halifom, odnosno šejhu-l-islamom u Istanbulu, koju je austrijska uprava pokušavala svesti na što je moguće manju mjeru. Konačni rezultat toga trebalo je biti njihovo odvajanje od Osmanskog carstva u svakom pogledu. Održavanje i očuvanje tih veza sa Portom i u uslovima austrougarske okupacione uprave Bošnjaci su izrazili zahtjevom da samo šejhu-l-islam može imenovati reisu-l-ulemu i najviše vjerske dostojanstvenike u Bosni. Taj zahtjev oni će nešto kasnije ograničiti na to da je šejhu-l-islam jedini ovlašten dodijeliti reisu-l-ulemi menšuru, odnosno ovlaštenje da vrši funkciju najvišeg poglavara na području Bosne i Hercegovine. Ovo pitanje u cjelokupnom programu borbe za uspostavu

vjersko-školske autonomije imalo je izuzetan značaj.

U drugom dijelu knjige uvršteni su stručni prikazi knjiga publiciranih u Bosni i Hercegovini, koje su svojim sadržajem tretirale pitanja iz različitih aspekata historije Bosne i Hercegovine u osmanskome periodu.

Sumirajući rezultate istraživačkog rada al-Arnauta, treba istaći kako se njegov naučni angažman ne zadržava na statičnoj deskripciji dokumenata i površnoj interpretaciji historijskih događaja i fenomena, već doprinosi boljem upoznavanju šire arapske javnosti sa kulturno-historijskim naslijeđem Bosne i Hercegovine, što doprinosi produbljivanju veza arapskog svijeta i ovog dijela Balkana.

Muamer Hodžić

Muamer Hodžić, FOČA SJEDIŠTE HERCEGOVAČKOG SANDŽAKA, Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, Posebna izdanja LIX, Sarajevo, 2019, 246 str.

Značaj izučavanja gradskih naselja u kontekstu rekonstruisanja historije jedne države ili njenog određenog područja veoma je veliki. O tome detaljnije piše dr. Muamer Hodžić u uvodnom dijelu svoje knjige *Foča sjedište Hercegovačkog sandžaka*. Uz to, autor pruža i kritički osvrt na dosadašnju literaturu o navedenoj temi te navodi ranije autore, medieviste i osmaniste, koji su se u svojim radovima bavili urbanim razvojem Foče.

Prvo poglavlje knjige nosi naslov "Trgovište Hoča u predosmanskom

periodu". U njemu autor pruža neopohodan hronološki uvid u etape nastanka i razvitka Foče kao trga otvorenog tipa u srednjem vijeku. Zaključuje da je već geografski položaj predodredio Foču za važnu karavansku stanicu i, kasnije, trgovački centar. Kako je još u srednjem vijeku naročito bila razvijena trgovina Foče s Dubrovnikom, autor je bio u prilici da u raznim izvorima evidentira najaktivnije trgovce u Foči te promatra opseg njihovih djelatnosti. Osim toga, u ovom dijelu knjige autor podastire i podatke o ostalim važnim privrednim granama u fočanskom kraju u kasnom srednjem vijeku, o zanatstvu, a potom i stočarstvu te poljoprivredi.

U narednom poglavlju "Foča od uspostavljanja osmanske vlasti do kraja 16. stoljeća", autor pruža osvrt na dolazak Osmanlija na prostore Balkana, postepene osvajačke akcije osmanskih trupa na području Bosanskog kraljevstva, na svađe u kući Kosača kao i na ostale razloge koji su doveli do konačnog pada Bosanskog kraljevstva pod osmansku vlast. Sinteza navedenih dešavanja urađena je veoma temeljito i pregledno, što je bilo neophodno kako bi se mogao shvatiti i čitaocu predstaviti kontekst u kojem je Foča kao gradsko naselje nastavila svoj urbani i demografski razvoj u novim okolnostima. U nastavku poglavlja dr. Hodžić prelazi na temu organizacijskog uređenja Foče kao središta Hercegovačkog sandžaka, donoseći nove podatke o sudsko-administrativnom aparatu u Foči te sandžakbegovoj sviti. U tom pogledu popunjava praznine u historiografiji novim i do sada nepo-

znatim izvornim podacima, ispravlja netačne navode te preciznije identificira sandžakbegove koji su upravljali Hercegovačkim sandžakom u 16. stoljeću. Piše i o ingerencijama kadije kadiluka Drina, koji od kraja 15. stoljeća nosi naziv kadiluk Foča. S obzirom na to da sidžili fočanskog kadije nisu do danas ostali sačuvani, autor je podatke za ovu temu prikupljao iz drugih izvora. Pisanje ovog poglavlja temelji se na podacima u do sada malo ili nikako korištenoj arhivskoj građi osmanskog porijekla, čime donosi novine u odnosu na postojeću historiografiju.

U poglavlju pod naslovom "Urbani razvoj Foče" predstavljen je razvoj grada i njegova transformacija iz srednjovjekovnog trgovišta u osmansku kasabu. Autor evidentira fočanske mahale i analizira njihov razvoj kroz provjerljive podatke dokumentovane u osmanskim izvorima.

Posebним evidentiranjem i opisom sakralnih i profanih objekata koji se u spomenutim izvorima spominju, autor formira i novo poglavlje "Sakralni i profani objekti u Foči" u kojemu detaljnije piše o njima. U poglavlju "Fočanske obrazovne institucije" navodi i obrazovne i kulturne institucije koje su djelovale u Foči u 16. stoljeću, među kojima su bili mektebi, medresa, tekije te skriptorij, što svjedoči o uznapredovalom stepenu kulture u Foči u razmatranom vremenskom periodu.

Tekst knjige je zaokružen poglavljem "Foča u očima putopisaca" koje pruža šarolik pregled pisanja putopisaca različitog porijekla, koji su puto-

vali kroz Foču ili se u njoj zadržavali, te njihovih impresija o tom gradu.

Na kraju knjige nalazi se i obavezna prateća aparatura ove vrste naučnog štiva: Zaključak na bosanskom i engleskom jeziku, rječnik termina, izvori i literatura te indeksi imena i geografskih pojmova.

U ovom do sada najpotpunijem historijskom presjeku urbane transformacije Foče i njenog razvoja u osmanskome periodu, dr. Hodžić prije svega razmatra fenomen urbanog razvoja naselja općenito kako bi određene zakonitosti u tom smislu uočio i u procesu transformacije srednjovjekovnog trgovišta Hoče u osmansku kasabu Foču. Kroz osmanske popise i druge dokumente evidentira faktore koji su doprinosili razvoju Foče kao gradskog naselja i predstavljali poticaj doseljavanju, što je dovelo do porasta broja stanovnika u samom gradu. Pri tome se osvrće i na osnovne elemente urbanizacije osmanskog grada, opisuje najznačajnije vakufske objekte u njemu, analizira strukturu stanovništva, elemente gradske privrede, potom piše i o zemljioradnji, voćarstvu i stočarstvu. Naročito detaljne podatke pruža pišući o sakralnim i profanim objektima koji nastaju u Foči nakon uspostave osmanske vlasti. Na temelju osmanskih izvora, kao i rezultata arheoloških istraživanja, donosi nove zaključke kojima ispravlja neke dosadašnje netačne navode u historiografiji poput onoga da je Careva džamija izgrađena na mjestu srednjovjekovne crkve, pokazujući da je ona ustvari izgrađena u blizini crkve te da se u izvorima jedno vrijeme spominju istovremeno.

Uspješno kombinujući podatke iz dosadašnje stručne literature sa podacima iz neobjavljenih izvora osmanskog i drugog porijekla, autor pruža novu i upotpunjenu sliku ne samo prošlosti grada Foče na Drini nego i procesa postepenog uspostavljanja osmanske vlasti na području srednjovjekovne Bosanske kraljevine. Stoga smatram da će knjiga privući pažnju kako naučne i stručne tako i šire javnosti.

Elma Korić

SIDŽIL TEŠANJSKOG KADILUKA IZ DRUGE POLOVINE XVIII VIJEKA (1165-1204/1752-1790), S osmansko-turskog preveo: Abdulah Polimac, Upoređenje prevedenog teksta sa originalom, dopune prijevoda: Salih Trako i dr. Lamija Hadžiosmanović, Priredio: Aladin Husić (uvod, napomene i rječnik termina), Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia, Tomus tertiusdecimus, Serija V, Sidžili, Knjiga 2, Opća biblioteka Tešanj i Orijentalni institut Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2019, 322 str.

Poznato je da su sidžili veoma važni historijski izvori za izučavanje pravne, političke, ekonomske i kulturne historije Bosne i Hercegovine, a i šire. Nažalost, tokom stoljeća veliki broj ovih izuzetno važnih izvora zauvijek je nestao, a paljenjem Orijentalnog instituta 17. maja 1992. godine u plamenu je nestalo 66 sidžila. Iako su sidžili veoma važni izvori, do sada ih je malo publikovano. Stoga

je veoma važno da se radi na prevođenju, naučnoj obradi i objavljivanju sidžila. *Sidžil Tešanjskog kadiluka iz druge polovine XVIII vijeka* (1752-1759) preveo je prije više od četrdeset godina Abdulah Polimac. S obzirom na to da prijevod nije bio potpun, Salih Trako i Lamija Hadžiosmanović uradili su reviziju prijevoda, upoređujući ga sa originalom sidžila. Međutim, to nije bilo dovoljno da bi se sidžil mogao publicirati, jer je preostalo još posla kako bi rukopis bio spreman za objavljivanje. Napokon, nakon 43 godine pristupilo se pripremi rukopisa *Sidžil Tešanjskog kadiluka iz druge polovine XVIII vijeka* za štampu. Knjiga je objavljena u suizdavaštvu Opće biblioteke iz Tešnja i Orijentalnog instituta u Sarajevu, a sastoji se od uvodne studije pod naslovom *O sidžilu Tešanjskog kadiluka iz druge polovine XVIII vijeka* (5-38), te *Prijevoda sidžila Tešanjskog kadiluka* (41-289), *Rječnika termina i manje poznatih riječi* (291-308) i *Indeksa* geografskih naziva (309-322).

Uvodnu studiju *O sidžilu Tešanjskog kadiluka iz druge polovine XVIII vijeka (kontekst nastanka, historijske, diplomatske i sadržajne karakteristike)* napisao je Aladin Husić. Ističući značaj sidžila kao izuzetno značajnih historijskih izvora, autor je ukazao da "... njihovo objavljivanje ima neprocjeniv značaj za historiografiju, posebno onih područja koja su oskudna osmanskom arhivskom građom".

Kada je u pitanju Tešanj, očuvalo se malo historijskih izvora ove vrste, zbog čega i objavljivanje ovog sidžila

dobija na svome značaju, posebno ako imamo na umu da se vremenski nadovezuje na već ranije objavljeni *Sidžil Tešanjskog kadiluka iz 1740-1752. godine*, koji je prevela Hatidža Čar Drnda. Time smo dobili prvorzredne historijske zapise koji pokrivaju šire razdoblje u vremenskom kontinuitetu od nekoliko decenija. S ciljem lakšeg razumijevanja ovog važnog izvora Husić je u uvodnoj studiji na osnovu relevantnih izvora ukazao na historijat nastanka kadiluka i njegovog pozicioniranja u sudskoj hijerarhiji Osmanskog carstva. Autor prati taj prostor od vremena ulaska pod osmansku vlast, njegovu mjesto u sudskoj strukturi do formiranja zasebnog kadiluka Tešanj.

Ukazujući na demografski potencijal, autor je indirektno odgovorio šta su razlozi osnivanja zasebnog kadiluka. Kako bi upotpunio cjelokupni kontekst i bolje razumijevanje šire historijske slike u uvodu je dat pregled pozicioniranja kadiluka u općoj sudskoj podjeli Osmanskog Carstva i Bosanskog ejaleta. Time je upotpunjena slika o samom kadiluku Tešanj i njegovoj poziciji i rangiranju shodno kriterijima koji su važili za sve sudske jedinice podjednako.

U dijelu uvoda naslovljenog „O sidžilima Tešanjskog kadiluka” Husić je ukazao na sve do sada poznate izvore ove vrste, njihovu malobrojnost, tužnu sudbinu nekih od njih, čime zapravo indirektno upućuje na sami značaj ovoga izvora, apostrofirajući posebno činjenicu da je izvor koji se objavljuje neizmjerljivo značajan ako se ima na umu da se vremenski naslanja na već prethodno objav-

ljeni. Manirom pravog istraživača, autor prati sudbinu i kretanje ovog izvora, od njegovog pronalaska u Žepču do današnjih dana, i njegovog današnjeg utočišta u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci u Sarajevu. U vrlo temeljitoj naučnoj, stručnoj i diplomatskoj analizi izvora istaknute su najbitnije karakteristike sidžila, sve specifičnosti s kojima će se čitatelji susretati i koje bi bez te valorizacije otežale razumijevanje i sasvim sigurno prouzročile i krive interpretacije pojedinih dijelova ili dokumenata sidžila. Temeljitom analizom u uvodu je ukazano na vremenski okvir dokumenata sadržanih u ovom izvoru čime je opravdan ponuđeni naslov. Time je uklonjena dilema o različitoj dataciji samoga sidžila. Kao rezultat takvog analitičkog pristupa, u uvodu su dati odgovori na pitanje nosioca sudske vlasti kadiluka ali i korelaciju i involviranost sudskih organa drugih područja s kadilukom Tešanj. Definiranje teritorija kadiluka i opis okruženja osim punine informacija omogućava lakše razumijevanje pojedinih dokumenata sadržanih u izvoru. Temeljitu analizu upotpunjuje presjek i tematski pregled sadržaja pojedinih vrsta dokumenata. Autor je ukazao i na činjenicu da su ovi izvori veoma malo iskorišteni u našoj ranijoj historografskoj produkciji.

Na kraju uvodne studije Husić donosi zanimljive podatke o nastanku ovog rukopisa, koji ima svoj vrlo čudan i pokazalo se vrlo neizvjestan historijat, od 1975. do danas. Nekoliko pokušaja (1975, 1978, 1989) da se objavi nije rezultirao postizanjem tog cilja, da bi napokon, bile ispunjene

sve stručne, naučne i druge pretpostavke da se jedno ovakvo značajno djelo objavi.

Najznačajniji dio rukopisa predstavlja sam prijevod izvora sa osmanskog turskog jezika (str. 25-183), tematski vrlo heterogenog sadržaja dokumenata. Oni se odlikuju svojom brojnošću, bogatstvom podataka, tematskom slojevitošću i mnogobrojnim karakteristikama, koje ih po mnogo čemu čine specifičnijim od svih drugih zbirnih, čak i znatno obimnijih izvora. Dakle, ovim rukopisom obuhvaćen je prijevod približno 470 dokumenta, zabilješki, notiranja različitog sadržaja. Već ta činjenica pretpostavlja visok stepen prevodilačkih kompetencija neophodnih za obradu ove vrlo složene i zahtjevne vrste izvora. Tragom njihove tematske raznolikosti, navest ću ih sljedećim redoslijedom: fermani, bujrukdije, vjenčanja, tužbe, molbe, podnesci, zabilješke o smrti, naredbe, ilami, murasele, razrezi hrane, jamčevine, ostavine, berati i mnogi drugi dokumenti i sudske zabilješke koje kadije ili njihovi pomoćnici unose u sidžil.

Zahvaljujući iznimno velikom prevodilačkom naporu, naučnoj i stručnoj javnosti, našoj historiografskoj produkciji prevodioci daruju jedan iznimno bogat izvor, ne samo od značaja za uži prostor Tešnja i okoline, odnosno prostora koji je pripadao spomenutom kadiluku, nego time stvaraju pretpostavke izučavanja i općih prilika u Bosni u drugoj polovini 18. stoljeća. Širi teritorijalni i politički kontekst naročito se reflektira kroz fermane i bujrukdije, koji predstavljaju dokumente općenitijeg

karaktera, a ne samo nešto što je vezano isključivo za područje Tešnja i njegove okoline gdje između ostalog završe mnogi dokumenti centralne i pokrajinske vlasti. Posebno je to važno obzirom na neka unutrašnjopolitička i socijalna kretanja u Bosni, čija pozornica je bio i kadiluk Tešanj. To je ono što obradu ovog izvora izdiže iznad značaja samo jednog užeg prostora.

Veliko jezičko i prevodilačko iskustvo prvog prevodioca, rahmetli Abdulaha Polimca, koje je iznjedrilo mnoge prijevode raznovrsnih dokumenata, ali i stručne i naučne kompetencije „supervizora” Lamije Hadžiosmanović i Saliha Trake, koji su sravnili raniji tekst s originalom i uradili potrebne dopune prijevoda, ovom djelu daju stručnu validnost i legitimitet. Bez obzira na izniman značaj samog izvora i napor prevodilaca, cjelokupan dostignuti stepen obrade nije bio dostatan za njegovo objavljivanje usljed čega se posao (pr)odužio na još nekoliko decenija, u odnosu na posljednji pokušaj priređivanja 1988/89. godine. Uvodnom studijom, odgovarajućim kritičkim aparatom, rječnikom termina otklonjen je i taj naučno-stručni nedostatak rukopisa sidžila, koji je time ispunio formalne ali i suštinske preduvjete za njegovo objavljivanje. Stoga je objavljivanje prijevoda ovog značajnog izvora, uz potrebnu naučnu aparaturu korisno za mnoge istraživače naše prošlosti. Nakon dužeg vremena dobili smo jedan cjelovit, stručno i naučno kompetentno obrađen sidžil.

Sigurna sam da će *Sidžil Tešanjskog kadiluka iz druge polo-*

vine XVIII vijeka (1165-1204/1752-1790) koristiti brojnim istraživačima naše prošlosti i služiti kao primjer kako treba prevoditi, priređivati, publikovati historijske izvore ove vrste sa osmanskog jezika.

Behija Zlatar

BEÇİN DEFİNESİ, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2015, I (XXXII + 543) + II (519 + 81 str.) DER MÜNZSCHATZ VON BEÇİN, Österreichische Akademie Der Wissenschaften, Wien, 2010, I (XXXVI+556) + II (519+81 str.)

Arheologija, kojoj je jedan od temeljnih zadataka sistemsko istraživanje i vrednovanje drevnih materijalnih ostataka, od davnina ima veoma značajnu ulogu. Brojni stari gradovi i artefakti otkriveni su nakon mukotrpnih arheoloških iskopavanja čime je kulturna javnost stekla uvid u raznolikost bogatstva svjetske graditeljske i kulturne baštine. Tako su i četiri sezone arheoloških iskopavanja u periodu 2001-2004. godine u jugozapadnoj Turskoj, u oblasti Millas (provincija Muğla), zalaganjem tima stručnjaka objelodanila arhitektonske ostatke srednjovjekovnog grada Bečina (Beçin). U posljednjih trideset godina arheologija osmanskog razdoblja se veoma razvila. Budući da su nalazi osmanskih kovanica do kojih se došlo arheološkim putem, kao i muzeološki prikupljeni numizmatički primjerci obilno zastupljeni i u svjetskim i u našim zbirkama, a da je temeljna komparativna literatura o osmanskoj

numizmatici veoma oskudna, svaka publikacija iz osmanske numizmatike ima opšti značaj. A kada se radi o numerički senzacionalnom nalazu kao što je blago iz Bečina, onda publikovanje tog blaga zaslužuje da bude registrovano i u našim publikacijama. Treba podsjetiti da je literatura o osmanskoj numizmatici kod nas oskudna i zastarjela. I danas su najznačajnije Truhelkine studije o nalazima osmanskog novca iz Bosne i Makedonije objavljene prije više od stotinu godina.

Knjiga koju predstavljamo, *Beçin definesi* (Bečinsko blago) nudi nam svojevrsan primjer materijalne baštine ovog drevnog grada koje se ne ogleda samo u arhitekturi, već i u pronađenim zalihama osmanskih kovanica koje zasigurno do sada predstavljaju najveće nalazište takvih kovanica. Ova knjiga predstavlja opsežnu studiju u formi zbornika radova u dva toma, koja je rezultat projekta “Beçin definesi” (Bečinsko blago) u realizaciji Austrijske akademije nauka i umjetnosti (ÖAW) i Turske akademije nauka i umjetnosti (TÜBA). Štampano je i njemačko izdanje 2010. godine pod nazivom *Der Münzschatz von Beçin*.

Na samom početku prve knjige su predgovori (str. IX-XIII), skraćeni izvori (str. XIII-XXXV) te uvodi (str. XXXV-XXXVII) koje nude informativni pregled za čitatelje. Budući da knjiga predstavlja interdisciplinarnu studiju, dat ćemo pregled autora i radova kroz poglavlja.

Prvo poglavlje (str. 3-117) obuhvata sljedeće autore i radove: Rahmi Hüseyin Ünal, “Beçin Definesinin

Bulunuşu” (Nalaz bečinskog blaga) i “Beçin Arkeolojisi” (Arheologija Bečina); Aydoğan Demir, “Beçin Tarihi” (Historija Bečina) i “XVI. Yüzyılda ve XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İmparatorluğu” (Osmansko carstvo u 16. i početkom 17. vijeka); Şule Pfeiffer-Taş, “I. Selim’den I. Ahmed’e Kadarki Dönemde Osmanlı Devletinin Para Tarihi” (Historija novca Osmanske države u periodu od Selima I do Ahmeda I); Aydoğan Demir, “Definenin değeri” (Vrijednost blaga); Leonhard Reis, “Osmanlı Devletinde Yabancı para Tedavülü ile İlgili Düşünceler” (Misli u vezi sa prometom stranog novca u Osmanskoj državi).

Put koji je doveo do otkrića starog grada Bečina, arheološki nalazi, historijat, porijeklo imena, političke prilike u Osmanskom carstvu u 16. i početkom 17. vijeka te historija ekonomije, historija kovanja i optičaja novca su u fokusu spomenutih radova. Među ovim radovima izdvojili bismo one koji zaslužuju najveću pozornost.

U radovima “Beçin Arkeolojisi” (Arheologija Bečina) (str. 5-37) i “Beçin Tarihi” (Historija Bečina) (str. 37-58), autori prezentiraju naučna saznanja u proučavanju ostataka graditeljskog naslijeđa grada Bečina, zanimljiva i s historijskog i s arhitektonskog aspekta. Radi se o kompleksu građevina koji, osim tvrđave za koju se smatra da svoje korijene vuče još iz bronzanog doba, obuhvata turbe, hamam, zavije, hanikah, Orhanovu džamiju, Ahmed Gazi-medresu, Karapaşa-medresu, kompleks *Yelli külliye* i druge objekte. Tapu tahrir

defteri su najvažniji historijski izvori koji sadrže podatke o naslijeđu Bečina. I druga historijska građa sačuvana u arhivima nudi dragocjene podatke o mahalama i stanovništvu Bečina, vakifima i njihovim zadužbinama. Na osnovu ovih podataka poznato je da su najbogatija zdanja u Bečinu zadužbine Gazi Ahmeda koji je putem institucije vakufa podigao medresu, imaret, zaviju i hamam.

U radu "I. Selim'den I. Ahmed'e Kadarki Dönemde Osmanlı Devletin Para Tarihi" (Historija novca Osmanske Države u periodu od Selima I do Ahmeda I) (str. 65-109), autor Şule Pfeiffer-Taş nas na osnovu arhivskih dokumenata upoznaje s historijom osmanskog novca, vrstom i opticajem moneta, procesima 'kvarenja' monete, revoluciji cijena i velikoj monetarnoj krizi u 16. vijeku. Među kovanicama u opticaju su bili zlatni metalni novci općeg naziva *Zolota, Filori, Para-Medenî* – novac koji ima egipatske korijene, *Şâhî* – metalni novac koji se u 15. vijeku koristio u istočnoj Anadoliji te *Osmânî Akçe* i *Kefevî Akçe*, odnosno mali srebrni metalni novac Krimskih Tatara.

Akribičan prikaz historije novca za vrijeme vladavine sultana, političke prilike, tipovi novca, tehnički podaci o izgledu novca, licu i nalichju, položaju žiga i drugi detalji obuhvaćeni su obimnim drugim poglavljem pod nazivom *Numizmatik*, Numizmatika (str. 121-459). Ovo poglavlje obuhvata više radova, i to: Aydoğan Demir, Gültekin Teoman, Şakir Çakmak, "I. Selim'den II. Selim'e Kadarki Dönem" (Period od Selima I do Selima II); Nikolaus

Schindel i Şule Pfeiffer-Taş, "III. Murad'dan I. Ahmed'e" (Od Murada III do Ahmeda I); Aydoğan Demir i Gültekin Teoman, "Kırım Tatarları ve Safaviler" (Krimski Tatari i Safavidi); Bernhard Prokisch, "Beçin Definesindeki Avrupa Darplı Paralar" (Novac evropskih kovnica koji se nalazi u bečinskom blagu); Nikolaus Schindel, "Külçeler" (lomljeni metal-engl. bullion, sirovina za izradu srebrnog i zlatnog novca). Ovi radovi nude obilje podataka i informacija o politici sultânâ u pogledu kovanja novca u toku njihove vladavine, pa tako su sultani Selim I, Sulejman I, Selim II, Murad III, Mehmed III i Ahmed I dolaskom na prijestolje kovali nove kovanice. U tom smislu su detaljno obrađene i teme tipologije novca, kao i lokaliteti kovnica za svakog sultana pojedinačno.

Tehnologija falsikovanja novca predstavlja posebnu granu u okviru proučavanja numizmatike. Ona je obrađena u trećem poglavlju *Malzeme analizleri*, Analiza materijala (str. 459-529). S obzirom na to da je od davnina poznat pojam falsifikovanja ili kopiranja novca, za numizmatičare predstavlja poseban izazov rasvijeliti tehnologije falsifikovanja novca 16. i 17. diljem evropskih zemalja. Rad pod naslovom "The Beçin Hoard: Scientific Investigations on the Production Technology of Coin Forgeries" (Blago Bečina: Znanstvena istraživanja na produkcijskoj tehnologiji falsifikovanih kovanica) upoznaje nas s velikim brojem tehnika koje su se koristile za falsifikovanje ili kopiranje novca, kao što su kovanje, izlijevanje, oblaganje

zlatom ili srebrom i elektro-hemijske tehnike aplicirane u proizvodnji kopija, a koje su danas zamijenjene laserskom tehnologijom. Autor nas upoznaje i s problemom identifikacije kovanica koje su nerijetko bile zahvaćene korozijom i lošim uvjetima konzervacije. Pored ovog rada, u ovom poglavlju nalazi se i rad Marte Rodrigues i Manfreda Schreiner, "Non-Destructive Analysis of The Hoard of Beçin" (Nedestruktivna analiza Blaga Bečina) (str. 514-526).

Na kraju prve knjige (str. 529-542) Nikolaus Schindel rezimira najvažnije činjenice u pogledu istraživanja i nalaza bogatog arheološkog nalazišta grada Bečina.

Druga knjiga predstavlja katalog pronađenih kovanica, koji je tematski obrađen u dva poglavlja: islamski i evropski kovani novac. Autori Nikolaus Schindel, Şule Pfeiffer-Taş, Gültekin Teoman, Leonard Reis u radu pod naslovom "İslâmî Sikkeler" (Islamski kovani novac) (str. 3-187) ponudili su kataloški opis novca za vrijeme sultana Selima I, Sulejmana I, Selima II, Murada III, Mehmeda I te Ahmeda I. U drugom poglavlju, u radu autora Bernharda Prokisch, Michaela Alrama i Roswithe Denk, "Avrupa Sikkeleri" (Evropski kovani novac) (str. 193-518), kataloški su popisane i opisane kovanice koje pripadaju Francuskom kraljevstvu, Njemačkoj, Italiji, Holandiji, Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi. U dodatku se nalaze slike kovanica.

I za kraj, možemo ustvrditi da je ova dragocjena knjiga s razlogom naslovljena *Bečinsko blago*. Eruditizmom i obimnošću svoga sa-

držaja zasigurno predstavlja poticaj za dalja istraživanja svih onih u čijem su području interesovanja ne samo numizmatika nego i historija osmanskog perioda uopće, te arheologija, historija arhitekture i historija umjetnosti.

Lamija Hatibović

Orlin Sabev, *WAITING FOR MÜTEFERRİKA: GLIMPSES OF OTTOMAN PRINT CULTURE*, Academic Studies Press, Boston 2018., (XXIII+143 str.)

Kroz historiju se pokazalo da je umnožavanje knjiga i dokumenata dovelo do novog odnosa prema kulturi pisanja. Prije izuma štamparstva, koje se pripisuje Johanu Gutenbergu, u praksi je bilo ručno umnožavanje rukopisa koje je predstavljalo dug i složen proces. Neka društva prihvatila su revolucionarni izum štamparstva prilično kasno u odnosu na razvoj štamparstva u Evropi.

Knjiga *Waiting for Müteferrika: Glimpses of Ottoman Print Culture* (Čekajući Müteferriku: Kratki uvidi u osmansku kulturu štampanja) predstavlja studiju autora Orlina Sabeva o prvom osmanskome štamparu İbrahimu Müteferriki i njegovoj štamparskoj aktivnosti u prvoj polovini 18. vijeka. Prvi dio knjige čine zahvale, bilješke o naslovnoj slici i transkripciji, liste tabela i slika. U kraćem uvodu pod nazivom *In Search of Lost Time* (XI-XXIII), autor je naslov romana Marcela Prousta "U potrazi za izgubljenim vremenom",

nastojao metaforički staviti u kontekst svoje knjige promišljajući o tome da li se vrijeme prije pojave prvog osmanskog štampara moglo smatrati izgubljenim.

Prvo poglavlje *The Strange Arts: Printing and Other "Oddities"* (Čudne umjetnosti: štampanje i druge "neobičnosti") (str. 1-16), fokusira se na susret Osmanlija sa evropskim umjetnostima kao što su teatar, opera i štamparstvo s jedne, i iskustva zapadnih društava sa "neobičnom" suzdržanosti Osmanlija u vezi sa štampanjem i prilagođavanjem novim tehnologijama s druge strane. Štamparstvo je djelatnost koja je prva privukla pažnju osmanskih intelektualaca tokom 17. vijeka, ali je većina ostala indiferentna prema ideji njenog uvođenja. U 18. vijeku, došlo je do značajnih promjena u smislu respektabilnijeg odnosa osmanske elite prema Zapadu. Osmanski diplomatski predstavnici nisu bili zapanjeni samo zapadno-evropskim dostignućima u nauci, društvu i kulturi, nego su preporučili njihovu primjenu i na osmanskom tlu, a sve u svrhu prosperiteta Osmanskog carstva. Očigledno je da su se Osmanlije vremenom navikle na tehnološka i kulturna dostignuća koja su im dolazila sa Zapada, te time djelimično i na štamparstvo i performativne umjetnosti, smatrajući ih uobičajenim, korisnim, pa čak i zabavnim.

Izvori pokazuju da su osmanski vladari u početku zabranjivali štampanje. André de Thevet, istraživač koji je pisao o svojim putovanjima na Istoku, tvrdi da je sultan Bajezid II izdao dekret 1483. godine po ko-

jem se propisuje smrt svakome ko se usudi da štampa knjige, a taj dekret je potvrđen i od sultana Selima I. S druge strane, Paul Rycout smatra da su osmanski sultani zabranili štampanje misleći da bi se time proširilo sveobuhvatno znanje koje bi moglo ugroziti njihovu tiraniju (str.13-15) Postoji više teorija o tome zašto se štamparska aktivnost nije razvijala u ranijem periodu Osmanskog carstva. Jedan od razloga je briga o prepisivačima rukopisa, čiji je opstanak, uvođenjem štamparstva, doveden u rizik. Isti slučaj je i sa kaligrafijom, umjetnošću u kojoj su osmanski kaligrafi pokazali izuzetne sposobnosti i koju su usavršili do najvišeg nivoa umjetničkog izraza. Pozivajući se na mišljenja poznatih historičara, Orlin Sabev zaključuje da nikada nije postojala barijera između osmanske elite i njenih evropskih savremenika u razmjeni novih ideja, ali se činilo jasnim da su Osmanlije usvojile strane kulturne koncepte samo onda ako su za tim imali vitalnu potrebu.

U drugom poglavlju pod nazivom *Out of the Ordinary: Ibrahim Müteferrika's Mind-set* (Izvan uobičajenog: način razmišljanja İbrahima Müteferrike)(str. 16-36), autor je predstavio ličnost İbrahima Müteferrike, intelektualca koji je u osmanskoj kulturnoj historiji postao poznat kao utemeljitelj prve osmanske štamparije. Müteferrika, čije je pravo ime bilo nepoznato, bio je mađarski protestant koji našao pribežište u Osmanskom carstvu i koji je prihvatio islam. U ovom poglavlju autor će se dotaknuti nekih temeljnih pitanja kao što su: da li je Müteferrika prihvatio islam svo-

jom voljom ili posljedicom pritisaka i nepovoljnih prilika i kako je postao osmanski državljani? Okolnosti koje su dovele do njegovog preobražaja uglavnom su ostale tajanstvene i nepoznate. S obzirom na to da izvori pokazuju da nije bio isuviše strog u prihvatanju muslimanskih dogmi, usvajanje novih principa nije nužno značilo Müteferrikinu raskidanje sa njegovom prošlošću prije dolaska na osmanske prostore i prelaska na islam. Njegov intelektualni portret, prema Sabevu, zapravo je sinteza ranijeg kršćanskog i kasnijeg muslimanskog opredjeljenja. Godine 1726, Müteferrika se obratio velikom veziru sa zahtjevom o dozvoli pokretanja štamparije. Veliki vezir je odobrio njegov zahtjev, a muftija je izdao fetvu o dozvoli štampanja kao korisnog načina umnožavanja pisanih materijala. U Müteferrikinjoj štampariji koja je zvanično osnovana 1727. godine, štampano je 16 knjiga (u 22 toma), uključujući 18 naslova. Od ovih djela dva su rječnika, deset njih sadrži historijske teme, dva su kombinacija historije i geografije, jedno je iz oblasti geografije, a jedno iz fizike. Prvo djelo koje je štampano je Vankuluov rječnik (*Lugat-ı Vankūlu*). To je arapsko-turski rječnik štampan 1729. godine u 500 primjeraka. Štamparski napori İbrahima Müteferrike postali su ono po čemu je ostao upamćen u kasnijim generacijama u Osmanskom carstvu.

Odbrana stavova o važnosti štamparstva sadržaj je trećeg poglavlja *Deux ex machina: The Müteferrika Press* (*Deux ex machina: Müteferrikina štampa*) (str. 36-57).

Postoje dvije bitne činjenice koje se vezuju za profesionalne kompetencije İbrahima Müteferrike. Prve se tiču njegove diplomatske karijere koja je podrazumijevala odličnu lingvističku stručnost i široko znanje o geografiji, i druga, njegovo znanje o štamparskim tehnologijama. S obzirom na ove činjenice, nije iznenađujuće što su prvi štamparski poduhvati bili vezani upravo za kartografiju. Ovo također govori o snažnom zanimanju Osmanlija za novim geografskim znanjem. Jedna od knjiga koje su štampane je i *Tārīhü'l-i Hindi'l-Garbî* ili *Historija Amerike*. Ove činjenice pomažu u razbijanju predrasude da se Osmanlije nisu zanimale kako za nova geografska saznanja, tako i za globalnu razmjenu znanja. Müteferrika je štampanje smatrao važnim zbog zaštite vrijednih djela te zbog sve veće potražnje za ispravnim kopijama teksta. To se posebno odnosilo na kopije rukopisa čije se štampanje, zbog njihove kompleksne strukture, činilo daleko prikladnijim od prepisivanja. Štampanje knjiga koje nisu religioznog sadržaja stavilo je naglasak na potrebu za svjetovnim znanjem koje bi bilo dostupno širim narodnim masama. Osim jednog izdanja na perzijskom, sve knjige koje je Müteferrika štampao bile su na osmanskom turskom jeziku. Njegova politika štampanja opravdana je njegovim uvjerenjima da znanje treba koristiti i primjenjivati u svakodnevnom životu.

Četvrto poglavlje *They Hadn't Read My Prints: Success or Failure?* (*Nisu pročitali moje štampane knjige: uspjeh ili neuspjeh?*) (str. 57-88),

razmatra uslove uspješnog razvoja i opstanka štamparije. Neki autori smatraju Müteferikino štamparsko poslovanje neuspješnim, a kao glavni razlog za to navode nedovoljnu prodaju koju su pripisivali ograničenom broju obrazovanih Turaka, kao i nepostojanju interesa za čitanjem i visoku cijenu štampanih knjiga. Većina drugih autora ima oprečan stav smatrajući da ne treba suditi o uspjehu štamparije na osnovu broja odštampanih primjeraka. Müteferika je tokom života prodao preko 70% primjeraka, što je zavidan uspjeh za njegovu štampariju. S obzirom na to da je bio u službi na sultanovom dvoru, većina tekstova koji su se štampali bili su iz oblasti politike i historije pomorstva, geografije i fizike. Samim tim, interes za ovakvim temama pokazali su vladajući i imućni slojevi društva. To objašnjava uspješnost njegove štamparije uprkos visokim cijenama.

Peto poglavlje nosi naslov *Virgin or Poison: The Making of Ottoman Print Culture* (Djevičanstvo ili Otrov: stvaranje osmanske kulture štampanja) (str. 88-109). Namjera autora u ovom poglavlju je da objasni prirodu i brzinu formiranja osmanske štamparske kulture i nakon Müteferrike. Prominentni istraživači historije knjige smatrali su štamparski stroj uzrokom velikih promjena, a Müteferriku posrednikom ili inicijatorom tih promjena. Prelaz od rukopisa do štampane knjige predstavljao je težak i spor proces. Stoga se smatra se da je opstanak prve osmanske štamparije zavisio isključivo od napora i aktivnosti njenog osnivača, Ibrahima Müteferrike. U ranom evropskom štamparstvu,

nastojale su se štampati knjige koje će, koliko god je moguće, podsjećati na rukopise. Ni Müteferrikina štamparska djelatnost u tom pogledu nije zaostajala. Tekst svake stranice bio je uokviren marginama, a uvodna stranica iluminirana ornamentima koji podsjećaju na glavna vrata monumentalnih građevina islamskog svijeta. Kako navodi Sabev, ornamenti u tom smislu upućuju na to da, kada čitalac "ulazi" u datu knjigu, on zapravo ulazi u zgradu ili hram, odnosno svetište znanja. Još jedno značajno obilježje 19. vijeka i rezultata Müteferrikinog štamparskog poduhvata ideja je modifikacije kurzivne prirode arapskog pisma u nekurzivnu. Razlog tome ogleda se u činjenici da je štampanje na arapskom mnogo teže i zahtijeva puno više varijanti duktusa u odnosu na druga pisma. Znameniti razvoj osmanskog štamparstva u 19. vijeku, stoga, nije učinio da višestoljetna tradicija rukopisa iščezne, već da štamparstvo postane alternativna tehnologija koja bi se vremenom razvijala sve više.

Kraj knjige čine zaključak, bibliografija i indeks. Orlin Sabev naslovom zaključka *Waiting for Godot?* (Čekajući Godoa?) (str. 109-115) upućuje ne samo na činjenicu da se na Müteferrikine revolucionarne ideje čekalo dugo, nego i na njihovu neizvjesnu sudbinu. Uprkos brojnim psihološkim, ideološkim, socioekonomskim, sociokulturnim i finansijskim razlozima zbog kojih su Osmanlije kasno počeli primjenjivati štampu, neosporna je činjenica da su ipak naponi jednog čovjeka udarili temelje osmanskog štamparstvu,

uprkos svim nedostacima te prve faze osmanskog štamparstva. Stoga, ova-ko znački napisano djelo može biti pouzdano uputstvo za svakoga ko se bavi izučavanjem historije osmanskog štamparstva, ali i kulturom pismenosti u posljednjim stoljećima osmanske vladavine.

Lamija Hatibović